

Ozna/Udba: popisi neprijatelja i njihova kategorizacija (1940-ih i 1950-ih)¹

ZDENKO RADELIĆ
Hrvatski institut za povijest
Zagreb, Hrvatska
zdenko@radelic.com

U članku se prikazuje kako je partizanski pokret na čelu s Komunističkom partijom Jugoslavije pomoću svoje sigurnosno-obavještajne službe u vrijeme rata i nakon preuzimanja vlasti prikupljao podatke o neprijatelju i kategorizirao ih prema različitim kriterijima, od vojnih do političkih. Na početku rata tim se pitanjima nije posvećivala posebna pozornost, no jačanjem partizanskih jedinica, tj. Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, poslije Jugoslavenske armije, te stavljanjem većih područja pod njihovu kontrolu jačala je potreba sustavnoga vođenja takve evidencije, napose potkraj i nakon završetka rata uspostavljanjem Demokratske Federativne Jugoslavije, a nakon izbora u jesen 1945. Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Autor prikazuje kako se razvijao sistem izrade popisa i kategorizacija neprijatelja na temelju ključnih dokumenata o utemeljenju sigurnosno-obavještajnoga sustava, uputa vodstva sigurnosno-obavještajnoga sustava i izvješća sigurnosno-obavještajnih tijela na primjeru Hrvatske, napose od osnivanja obavještajnih centara potkraj 1942., osnivanja Odjeljenja za zaštitu naroda u svibnju 1944., njegove reorganizacije i osnivanja Uprave državne bezbjednosti u ožujku 1946. sve do, koliko to dostupni dokumenti dopuštaju, 1950-ih.

Ključne riječi: Hrvatska; Demokratska Federativna Jugoslavija; Federativna Narodna Republika Jugoslavija; Odjeljenje za zaštitu naroda; Uprava državne bezbjednosti; Komunistička partija Jugoslavije

Uvod

Jedna od bitnih djelatnosti sigurnosno-obavještajne, tj. protuobavještajne-obavještajne službe partizanskoga pokreta u Hrvatskoj i Jugoslaviji u vrijeme rata i nakon preuzimanja vlasti bilo je prikupljanje i pohranjivanje podataka o

¹ Ovaj članak nastao je u okviru projekta "Hrvatska u 20. stoljeću: modernizacija u uvjetima pluralizma i monizma" (IP-11-2013-3481).

neprijatelju i njihova kategorizacija. U početku rata vodeća tijela partizansko-ga pokreta i Komunističke partije (KP) Jugoslavije nisu posvećivala posebnu pozornost izradi popisa neprijatelja, pa je to tek postupno postalo uobičajeno. Jačanjem partizanskih jedinica i stavljanjem većega dijela teritorija pod njihovu kontrolu te organizacijskim razvojem sigurnosno-obavještajne službe i svijesti o važnosti sustavnoga prikupljanja podataka stvarali su se pogodniji uvjeti, a napose nakon završetka rata i osvajanjem vlasti 1945. godine. I u ključnim dokumentima u kojima se postavljala organizacijska struktura sigurnosno-obavještajnoga sustava tim se pitanjima ne posvećuje posebna pozornost. Zato način evidentiranja neprijatelja i njihovu kategorizaciju analiziram uglavnom na temelju pojedinačnih uputa viših tijela i izvješća koje su niža tijela sigurnosno-obavještajnoga sustava slala višima. Iz dostupnih izvješća vidljivo je da su postojale razlike u načinima kako se vodila evidencija i kako su kategorizirani neprijatelji, ali i one skupine stanovništva za koje je doktrinarna politika KP Jugoslavije predviđala da će biti opasnost za izgradnju nove vlasti i provođenje njezinih revolucionarnih namjera. To je ovisilo o lokalnim prilikama, napose o ratnoj situaciji i vrsti neprijatelja s kojima se suočavala KP Jugoslavije, tj. Narodnooslobodilački pokret (NOP) i Narodnooslobodilačka vojska (NOV), a poslije vlasti Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ) i Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ), tj. Federalne Države Hrvatske i Narodne Republike Hrvatske (NRH) te Jugoslavenska armija (JA).

Zbog nedostupnosti arhivskih dokumenata koji bi sadržavali upute ili izvješća o stanju evidencije sigurnosno-obavještajne službe na području Hrvatske, ovaj rad pruža tek fragmentarnu sliku. Naime, osim što su mnogi dokumenti uništavani ili su zbog drugih razloga nedostupni, neke upute viših tijela sigurnosno-obavještajne službe i izvješća onih nižih svjedoče da se u praksi i nisu uvijek dosljedno i na vrijeme provodile naredbe o sustavnom evidentiranju ili pak arhiviranju podataka.²

² Neki od radova u kojima se spominje pitanje arhivskih fondova sigurnosno-obavještajnih službi i njihovo uništavanje: Bože Vukušić, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskoga iseljeničtva* (Zagreb: Klub hrvatskih povratnika iz iseljeničtva, 2001), 201; Jere Jareb, "Povijesna građa o odmetnicima, protukomunistima poslije Drugog svjetskog rata", u: *Hereditas rerum Croaticarum ad honorem Mirko Valentić*, prir. Aleksander Buczynski, Milan Kruhek i Stjepan Matković (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003), 332-341; Željko Bartolović, *Probušena mantija* (Osijek: Vlast. naklada, 2004), prema: Tomislav Vuković, "Vjerske zajednice pod povećalom jugoslavenske tajne službe (2)", *Glas Koncila* (Zagreb). - <https://www.glas-koncila.hr/vjerske-zajednice-pod-povecalom-jugoslavenske-tajne-slube>. Pristup ostvaren 1. 6. 2006.; Josip Boljkovac, "Istina mora izaći van...". *Sjećanja i zapisi prvog ministra unutarnjih poslova neovisne Hrvatske*, prir. Željko Krušelj (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2009), 327; Zdravko Dizdar et al., prir., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2005); Vladimir Geiger, prir., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem, Baranja* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2006); Vladimir Geiger et al., prir., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti. Zagreb i središnja Hrvatska* (Slavonski Brod; Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Hrvatski institut za povijest, 2008); Mate Rupić, Vladimir Geiger, prir., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti. Dalmacija* (Slavonski

Ovdje moram upozoriti na to da sam se uglavnom služio nazivima pojedinih tijela obavještajnih centara, Odjeljenja za zaštitu naroda (OZN, tj. Ozna) i Uprave državne bezbjednosti (UDB, tj. Udba) kako su upisani u zaglavljima dokumenata. Oni pokazuju da se često nisu dosljedno koristili službeni naziv poput "Odjeljenje za zaštitu naroda", kako se zvala Ozna na razini Jugoslavije i na razini "pojedinih zemalja Jugoslavije", pa tako i Hrvatske. Ponekad se koristila samo kratica OZN-a ili Ozna bez obzira na to je li riječ o "odjeljenju" kao cjelokupnoj organizaciji ili "odsjeku" kao nižoj organizacijskoj razini. Ponekad se upisivao broj odsjeka, tj. Ozna I., Ozna II. i Ozna III., kako su bili nazvani obavještajni i dva protuobavještajna, tj. sigurnosna odjela, te odsjek za evidenciju Ozna IV., a ponekad ne. Miješali su se i nazivi poput "odsjek" i "sekcija".³ Osim toga, u izvješćima nekih tijela Ozne može se naići i na naziv "odjel", iako su oni uvedeni tek nakon osnivanja Udbe. No to su samo neki od primjera šarolikosti u korištenju naziva koji karakteriziraju dokumente Ozne. Mogu se spomenuti i dvostruki nazivi za ista tijela poput "povjereništvo" i "povjerenstvo" te "opunomoćeništvo" i "opunomoćstvo". Raznolikost u nazivima zahtijevala bi poseban osvrt, a ovom sam prilikom pravopisno ispravljao samo neke nazive i pretvarao "otsjeka" u "odsjeka", a "referate" Udbe u "referade", i to samo u glavnom tekstu. U bilješkama sam sačuvao izvorne nazive.

Brod; Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Hrvatski institut za povijest, 2011), 58. Slično je bilo i na području drugih republika, primjerice u Sloveniji i Srbiji. Vidi: Ksenija Hahorna, "Bili so prevec zmedeni časi, Zdenko Zavadlav, bivši Oznovec o povojnih žrtvah v bistriškem bunkerju", *Mladina* (Ljubljana) <http://www.mladina.si/93761/bili-so-prevec-zmedeni-casi/>. Pristup ostvaren 1. 5. 2016.; Kosta Nikolić, Bojan Dimitrijević, "Zarobljavanje i streljanje generala Dragoljuba Mihailovića 1946. godine : Nova saznanja o arhivskoj građi", *Istorija 20. veka 27* (2009), br. 2: 9-20 (17); Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića 2. Politička represija u Srbiji 1953-1985* (Beograd: Službeni glasnik; Institut za savremenu istoriju, 2011), 116. I u dokumentima same Udbe spominje se uništavanje ili nemaran odnos prema dokumentaciji. Vidi: Hrvatska (dalje: HR) – Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA) – fond 1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/7, Dopis Opunomoćstva Uprave državne bezbjednosti Državnog sekretarijata unutrašnjih poslova Narodna Republika Hrvatska (dalje: Udba DSUP NRH) za kotar Čazma Komisiji za prikupljanje i sređivanje materijala o historijatu resora unutrašnjih poslova 2. uprave DSUP NRH, 9. 11. 1954.; *Isto*, Nova Gradiška, Dopis Opunomoćstva Udbe DSUP NRH za kotar Nova Gradiška Komisiji za prikupljanje i sređivanje materijala o historijatu resora Unutrašnjih poslova 2. uprave DSUP NRH, 8. 11. 1954.; *Isto*, Pakrac, Dopis Opunomoćstva Udbe DSUP NRH za kotar Nova Gradiška Komisiji za prikupljanje i sređivanje materijala o historijatu resora Unutrašnjih poslova 2. uprave DSUP NRH, 10. 11. 1954.; *Isto*, Petrinja, Dopis Odjeljenja za unutrašnje poslove NO kotara Petrinja DSUP NRH, II./1, 8. 11. 1954.; *Isto*, Varaždin, Dopis Opunomoćstva Udbe DSUP NRH za Varaždin Komisiji za prikupljanje i sređivanje materijala o historijatu resora Unutrašnjih poslova 2. uprave DSUP NRH, 23. 11. 1954.

³ Jedan od primjera vidi u: HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/52, Izvještaj IV. odsjeka Odjeljenja zaštite naroda za okrug Lika IV. odsjeku zaštite naroda za Hrvatsku, 28. 3. 1945., potpis: šef odsjeka Ljubica Šmigamor, ima pečat. Dakle, Ozna za okrug Lika naziva se Odjeljenje zaštite naroda za okrug Liku umjesto Odsjek zaštite naroda za okrug Like, a IV. sekcija naziva se IV. odsjek.

Ključni dokumenti o organizaciji sigurnosno-obavještajne djelatnosti i pitanje evidencije

Nekoliko je ključnih dokumenata koji svjedoče o organizacijskom razvoju sigurnosno-obavještajnog sustava partizanskoga pokreta. Iz njih je očito da su u početku organiziranja ustanka pojedina područja Jugoslavije iskazivala određene specifičnosti. Tako je Glavni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda (NOV i PO) Hrvatske 25. prosinca 1941. izdao "Uput za organizaciju političke obavještajne službe" u kojoj se spominje da "svake sedmice i mjeseca sastavlja obavještajni oficir Izvještaj komandi i podnosi ga svom komandantu na potpis", a da "više komande izdaju povremeno nižim jedinicama biltene, u kojima ih upoznaju sa radom protivničkih agenata i načinom rada protiv njih".⁴ O sustavnom prikupljanju i čuvanju podataka nema riječi.⁵

Uputa Vrhovnoga štaba Narodnooslobodilačke partizanske i Dobrovoljačke vojske Jugoslavije od 6. svibnja 1942. o organizaciji obavještajne službe u partizanskim i dobrovoljačkim jedinicama jedan je od prvih dokumenata u kojima je Vrhovni štab detaljnije razrađivao organizaciju obavještajne službe. Naređuje se da se "brižljivo" prikupljaju i dostavljaju podaci "o neprijateljskim snagama, njihovom rasporedu i namjerama kao i pravcima kretanja, utvrđenjima, oružju", ali i "moralu kod neprijateljskih trupa" te "mogućnostima ishrane".⁶

Nema još spomena o zaduživanju pojedinaca za arhiviranje podataka, a ni detaljnijem definiranju neprijatelja prema različitim kategorijama s obzirom na pripadnost različitim vojnim snagama ili političkim skupinama. Upute se odnose na sve oružane neprijateljske jedinice, a o kontroli političkih protivnika i nadziranju civilnoga stanovništva još nema riječi.

Važan korak u izgradnji sigurnosno-obavještajne službe bilo je *Uputstvo o organizacijskoj strukturi i osnovnim zadacima obavještajne službe na oslobođenom i neoslobođenom teritoriju* koje je potpisao J. Broz Tito, vrhovni komandant NOV i PO Jugoslavije 27. studenoga 1942. godine. Ta je uputa bila od prijelomne važnosti jer se glavnim obavještajnim centrima (GOC) naređuje da se "prikupljaju, sređuju i provjeravaju, proučavaju i pripremaju za iskorišćavanje svi izvještaji primljeni od pomoćnih ob./avještajnih/ centara i ob./avještajnih/ organa". Tom su uputom GOC-ovi, što nije izričito navedeno, trebali biti

⁴ U izvorniku se koristi riječ "uput", a ne "uputa".

⁵ Milovan Dželebdić, *Obaveštajna služba u narodnooslobodilačkom ratu 1941-1945.* (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1987), 250; Slavko Odić, Slavko Komarica, *Partizanska obavještajna služba 1941-1942. Što se stvarno događalo*, knj. 1 (Zagreb: Centar za informacije i publicitet, 1988), 282-285; *Zbornik dokumenata i podataka o narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom V, knj. 2: *Borbe u Hrvatskoj 1941. godine* (Beograd: Vojnoistorijski institut Jugoslavenske narodne armije, 1952), 264; William Klinger, *Teror narodu. Povijest Ozne, Titove političke policije* (Zagreb: Večernji list, 2014), 78.

⁶ *Organizacija obavještajne službe i službe bezbednosti u Narodnooslobodilačkom ratu od 1941 do 1942 godine. Materijal o obavještajnom i bezbednosnom radu u NOR-u*, 50; Dželebdić, *Obaveštajna služba*, 252; Klinger, *Teror narodu*, 89.

utemeljeni na području budućih federalnih jedinica Jugoslavije. U nastavku se nabraja koji su to vojni podaci od obavještajnog interesa, ali se spominje i da treba odvojeno izvješćivati “za okupatora”, a posebno “za četnike i ustaše”. Osim toga, trebalo je javljati o stanju u “narodnim masama”, napose što stanovništvo “misli o ratu, ko će pobijediti”, o njegovu odnosu prema okupatoru, četnicima i ustašama i “ko su glavni neprijateljski pomagači”. Trebalo je javljati i o tome “ko su naši neprijatelji javni i tajni”.⁷ Dakle, u toj se uputi već nazire početak kategorizacije neprijatelja prema pripadnosti različitim vojnim jedinicama s obzirom na to jesu li to okupatorske snage ili njihovi domaći saveznici, ali i nužna kontrola “narodnih masa”. No nema riječi o izradi stalne evidencije i posebnih popisa te tijelima unutar obavještajnih centara koja bi bila zadužena samo za tu vrstu djelatnosti.

Bitan korak u organiziranju sigurnosno-obavještajnog sustava bilo je utemeljenje Ozne 13. svibnja 1944., čime se nastojala potpuno ujednačiti i centralizirati sigurnosno-obavještajna djelatnost na području cijele Jugoslavije pod Povjereništvom narodne obrane Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ). Glavna podjela djelatnosti bila je na obavještajni i sigurnosni rad, ali i podjela prema prostoru djelovanja, tj. je li riječ o području pod kontrolom partizana ili pod kontrolom njihovih neprijatelja. Riječju, temeljni zadaci bili su obavještajni i sigurnosni rad na okupiranom području i na oslobođenom području. Posebno se izdvaja sigurnosna djelatnost, tj. protuobavještajni rad u vojsci. Osim toga, prvi se put spominje “evidencija lica”, čime se trebao baviti IV. odsjek, koji se osnivao na razini Odjeljenja zaštite naroda Povjereništva za Narodnu obranu NKOJ-a i odjeljenja zaštite naroda na teritoriju glavnih štabova, odnosno na teritoriju pojedinih zemalja Jugoslavije. No na nižim razinama, pa tako i na razini odsjeka zaštite naroda korpusne oblasti, nije predviđen poseban odsjek ili sekcija koja bi se bavila evidencijom neprijatelja. Ipak, posve je jasno da su tzv. operativni odsjeci izrađivali svoje posebne popise koje su slali nadređenom IV. odsjeku, koji je bio zadužen za sustavno prikupljanje i sređivanje podataka. Pokazalo se da su se IV. sekcije osnivale i na nižim razinama, primjerice u Odsjeku za zaštitu naroda za Slavoniju i Odsjeku za zaštitu naroda za Zagrebačku oblast. Štoviše, u Ozni za okrug Liku IV. sekciju nazivali su IV. odsjek, dakle isto kao i na razini odjeljenja za zaštitu naroda Hrvatske i Jugoslavije, na što sam već upozorio.⁸

Osim toga, u uputi o osnivanju Ozne mogu se primijetiti i jači “klasni” tonovi. Tako se uz često spominjane “fašističke elemente” navode i “drugi neprijateljski elementi”. Spominju se i dvije vrste “agentura”, i to “inostrana agentura”

⁷ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, tom II, knj. 6: Dokumenta Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije 1942 (Beograd: Vojnoistorijski institut Jugoslovenske narodne armije, 1957), 460-467; Dželebdić, *Obavještajna služba*, 254-260; Odić, Komarica, *Partizanska obavještajna služba*, 395-404; Klinger, *Teror narodu*, 92-101.

⁸ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/52, Izvještaj IV. odsjeka Odjeljenja zaštite naroda za okrug Liku IV. odsjeka zaštite naroda za Hrvatsku, 28. 3. 1945., potpis: šef odsjeka Ljubica Šmigmat, ima pečat.

i “agentura protivnika”, te “antinarodni elementi”⁹. Očito nije više riječ samo o oružanim protivnicima partizana i KP Jugoslavije. Kasniji događaji potvrđuju da su se pod “inostranim agentima” i “antinarodnim elementima” podrazumijevali suradnici obavještajnih službi savezničkih zemalja, napose britanske obavještajne službe (*Intelligence Service* – IS), te pripadnici građanskih stranaka i svi drugi protivnici komunista. Odredba da II. odsjek Ozne treba stvoriti “mrežu svojih povjerenika u raznim ustanovama” i paziti na aktivnost “raznih političkih grupa u NOP” govori o sigurnosnoj kontroli vlastitih institucija.

Nažalost, nisu dostupni dokumenti o osnivanju Udbe na području Hrvatske, koja je na saveznoj razini počela djelovati 13. ožujka 1946. godine. Zato nije poznata njezina detaljna struktura. No naredbe i upute u kojima se određuje struktura savezne Udbe, kao i one za organizaciju Udbe na području republika Bosne i Hercegovine, Slovenije i Srbije, pokazuju da su postojali odsjeci i referade zaduženi za određene kategorije neprijatelja te poseban odsjek za evidenciju neprijatelja.¹⁰ Iz tih dokumenata proizlazi da su u odjeljenjima postojali odsjeci zaduženi za sigurnosnu i obavještajnu djelatnost “vanjskog” i “unutarnjeg” neprijatelja. Dakle, osim neprijatelju, koji je aktivno ugrožavao državu i sustav, posebna se pozornost posvećivala političkim i ideološkim suradnicima te kontroli stanovništva uopće. Poseban odjel bavio se evidencijom.

Upute vodstva sigurnosno-obavještajnoga sustava

Konstatirao sam da u ključnim dokumentima o organizaciji sigurnosno-obavještajnoga sustava nije bilo posebne razrade, tj. kategorizacije neprijatelja s obzirom na njihovu djelatnost, političku, nacionalnu i državnu pripadnost, ali da se takva kategorizacija može pratiti kroz naredbe viših i izvješća nižih tijela. Primjerice, u kolovozu 1943. organiziran je tečaj za pripadnike obavještajnih centara na najvišoj sigurnosno-obavještajnoj razini partizanskoga pokreta u Hrvatskoj, tj. pri GOC-u. Slični tečajevi organizirani su i u nekim pomoćnim obavještajnim centrima (POC) i rajonskim obavještajnim centrima (ROC). Iz dostupnih se podataka vidi da su na tečajevima poučavali da neprijatelje treba dijeliti na dvije glavne kategorije. Osim o okupatorskim i ustaškim obavještajnim službama, kao i Draži Mihailoviću te četnicima u Hrvatskoj, govorilo se o

⁹ Dželebdić, *Obaveštajna služba*, 266; Josip Jurčević, *Bleiburg. Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima* (Zagreb: Dokumentacijsko informacijsko središte – DIS, 2005), 241; Klinger, *Teror narodu*, 114.

¹⁰ Veljko Đurić Mišina, “Djelatnost jugoslovenske obavještajne, kontraobavještajne i diplomatske službe 1945-1946”, *Istorija 20. veka* (2004), br. 1: 49-64 (50) (sve prema: Marko Lopušina, *Ubij bližnjeg svog. 1. Jugoslovenska tajna policija od 1945 do 1997* (Beograd: Marso, 2014.); Bojan Dimitrijević, “Uloga Armije i službe bezbednosti u obračunu sa političkim protivnicima Titovog režima 1944-1954.”, *Srpska reč* (Beograd), <http://www.srpska-rec.co.yu/arhiva>. Pristup ostvaren 15. 4. 2016.; Cvetković, *Između srpa i čekića 2*, 95; Ivica Lučić, “Sigurnosna politika Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine 1945. – 1990.” (doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2005), prilog 137; Gordan Akrap, *Specijalni rat. Sve o spregama politike i tajnih službi u 20. stoljeću u cilju oblikovanja javnog mišljenja* (Zagreb: Večernji list, s. a. [2012]), 32.

neprijateljskoj propagandi protiv NOP-a od četnički orijentiranih pojedinaca, ali i “neprijateljskom radu mačekovaca”. Dakle, ako pretpostavimo da su se kao oružani protivnici podrazumijevali, dakako osim okupatora, ustaše i četnici, sintagme o četnički orijentiranim pojedincima i mačekovcima pokazuju brigu partizanskoga vodstva za kontrolu političkih protivnika i obračun s njima. Na tom tragu upozorenja o političkim protivnicima bile su najvjerojatnije i informacije o obavještajnim službama “nekih savezničkih zemalja”.¹¹ O tim tečajevima može se ponešto saznati iz pisanja sudionika, ali, nažalost, ne i na temelju izvornih dokumenata. Ipak, iz kasnijega razvoja događaja jasno je da je klasni, tj. politički neprijatelj sve više dobivao na važnosti približavanjem kraja rata, kada su revolucionarne namjere nove vlasti pod vodstvom KP Jugoslavije bile sve otvorenije.

Sudeći prema dostupnim dokumentima, uputa o prikupljanju podataka u ranijim fazama bilo je malo, ali već u ljeto i jesen 1944. njihov broj, kao i o izvješća o tome kako se i o kome vodi evidencija, naglo se povećava. U uputama Odsjeka zaštite naroda za zagrebačku oblast Povjereništvu Ozne II. za zagrebačku oblast 2. listopada 1944. određeno je kako se mora voditi administracija i unaprijediti uredski rad s obzirom na to da se nakon prodora Crvene armije u Jugoslaviju i priljeva velikoga broja novih boraca očekivao skori kraj rata. Dio uputa posvećen je i kartotekama u koje su se trebale upisivati sumnjive osobe ili “već utvrđeni narodni neprijatelji”. Navode se i primjeri kako treba uz ime i prezime označiti kojoj “grupi dotično lice pripada”.

MČ /što znači da pripada kliku oko dr. Mačeka/, ili ČT /što znači četnik/, U /ustaša/, Kb /kulturbundaš/, GSP /gestapo/, UNS /agenti UNS-a/ Kft – konfident.¹²

Drugi odsjek Ozne za Hrvatsku ponovio je početkom veljače 1945., osim o načinu borbe protiv njemačke obavještajne službe, zahtjev za izradu popisa po kojima će se u gradovima provoditi uhićenja. Poziva se na iskustvo iz Slavonije i kaže da se neće uhićivati svakodnevno, nego u izvjesnim razmacima. Zato treba sve “spiskove za hapšenja” podijeliti po grupama. Najprije će se uhititi oni najvažniji i najopasniji neprijatelji. Ističe se da se ne smije ponavljati pogreška da se “agenti” likvidiraju, a da se “iz njih ne izvuče sav materijal”.¹³ Pretpostavljam da naziv “agenti” nije obuhvatio isključivo pripadnike njemač-

¹¹ Nikola Brezović Prebeg, “Teritorijalna obavještajna služba i Odjeljenje zaštite naroda (OZN) Zagrebačke oblasti u NOR-u od jeseni 1943. do proljeća 1945. godine s osvrtom na grad Zagreb (fragment)”, u: *Sjeverozapadna Hrvatska u NOB-u i socijalističkoj revoluciji. Zbornik* (Varaždin; Zagreb: Zajednica općina Memorijalnog područja Kalnik; Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1976), 795-823 (797).

¹² HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/14, Upute Odsjeka zaštite naroda za zagrebačku oblast Povjereništvu Ozne II. za zagrebačku oblast, 2. 10. 1944., bez potpisa i pečata.

¹³ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/11/1, Uputa II. odsjeka Ozne za Hrvatsku II. odsjeku Ozne za Zagrebačku oblast, 6. 2. 1945., bez potpisa, sa zaprimljenim pečatom.

kih i ustaških sigurnosno-obavještajnih službi, nego širi spektar partizanskih protivnika.

Početkom veljače 1945. godine I. odsjek Ozne za Hrvatsku izvijestio je Oznu Hrvatske da je već 1944. ispunio zadatak u vezi s pripremama za oslobođenje Hrvatske, napose velikih gradova, dakako onih koji su još bili izvan partizanske vlasti i kontrole. Taj je zadatak obavljen gotovo u potpunosti u Banovini, Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju, Kordunu, Lici, Slavoniji i Žumberku. Iznimka je bio Gospić u Lici, gdje se nije mogao dobiti potpuni uvid u stanje u gradu. U Istri je sreden materijal za gotovo sve manje gradove i općine, a nepotpuni su podaci za Pulu i pogotovo Rijeku, gdje se nalazi "centar reakcije" za čitavu oblast Istre. Ozna se posebno posvetila podacima o stanju onih političkih snaga koje su se zalagale za to da Rijeka i Istra ostanu u sastavu Italije. Najteže je bilo pitanje Zagreba, a razlozi su u nepravilno postavljenoj organizaciji, neprijateljevu otkrivanju Ozninih suradnika i nepouzdanim "elementima".¹⁴

Kao ilustracija da su neke organizacije Ozne vodile veoma detaljne popise neprijatelja neka posluži podatak da su opunomoćstva Ozne brigada u sklopu divizija VI., X. i XII. korpusa, koji su poslije formirali III. armiju JA, vodila brojne popise: knjigu povjerenika i suradnika sa sedamnaest točaka podataka u tri primjerka, knjigu dezertera, knjigu odbjeglih neprijatelju, knjigu zarobljenih, knjigu strijeljanih, knjigu preslušanih, knjigu sumnjivih, knjigu kontroliranih, knjigu radio-službe, knjigu neprijatelja, knjigu "ekscepcije" i "delovodni protokol", tj. urudžbeni zapisnik.¹⁵ Ukupno su popisi obuhvaćali dvanaest knjiga.¹⁶

Veliki broj podataka koje je sakupila Ozna trebalo je razvrstati prema vrstama neprijatelja. Izrađen je i poseban "šifranik", gdje su detaljno kategorizirani vojni neprijatelji i politički protivnici kao i oni politički neutralni te pristaje partizanskoga pokreta. "Šifranik" Ozne pod naslovom "Izvještaj dne 12. 1. 1945.", a bez podataka o kojem je tijelu Ozne riječ, može se pripisati nekom od njezinih viših tijela. Sadržava pet skupina neprijatelja, ali i skupinu sumnjivih i skupinu vlastitih suradnika razvrstanih prema političkom opredjeljenju, narodnosti, državljanstvu i vjeri. Svaka skupina imala je šifru pod kojom se određena osoba vodila u evidenciji. Šifre umjesto riječi i dužih opisa trebale su smanjiti "preobsežan materijal" u kartotekama. Svojevrzne podskupine bile su "Karakteristika karaktera" i "Razlog promjene državljanstva". Pod "Karakteristika karaktera" spominju se psihološke kategorije "labav" i "čvrst", ali i rubrika o imetku: "stekao imetak za vrijeme rata". Pod "Razlog promjene državljanstva" spominje se nekoliko kategorija: da "spasava glavu ili imetak", "radi karijere",

¹⁴ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/11-4, I. odsjek Ozne, Kratke vijesti iz Istre, 19. 11. 1944.; *Isto*, 30/11/1-4, Izvješće I. odsjeka Ozne Ozni za Hrvatsku, 1. 2. 1945.

¹⁵ U izvorniku: „eksepicije"! Pretpostavljam da je riječ o popisu onih osoba koje se po nekom kriteriju izuzimaju, moguće suci koji se isključuju iz rada budućih sudova.

¹⁶ Ministarstvo obrane Srbije, Beograd, Vojni arhiv, fond: Vojnobezbednosna agencija, građa Odeljenja za zaštitu naroda.

“prisiljen po zavičajnosti” i “iz uvjerenja”. U dvije posebne skupine razvrstane su osobe prema političkom opredjeljenju, i to ne samo nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske (NDH) nego i za vrijeme Kraljevine Jugoslavije. Te dvije skupine nazvane su “Karakteristika za Jugoslaviju” i “Karakteristika za N. D. H.”. U prvoj su skupini kategorije “Jugoslaven”, “pristaša svih vlada”, “mačkovac”, “petokolonaš”, “ustaša”, “neutralan” i “naš čovjek”. “Karakteristika za N. D. H.”, koja se, dakako, odnosi na razdoblje nakon 10. travnja 1941., sadržava kategorije: “aktivan ustaša od početka do kraja”, “aktivan Nijemac od početka do kraja”, “istupio iz ustaških redova”, “istupio iz skupine Njemačke”, “naš simpatizer”, “naš aktivni član”, “nepošten i bavio se krađom”, “pošten”, “švercer”, “četnik”, “HSS” (Hrvatska seljačka stranka), “politički neutralan”, “anglofil”, “slavenofil”, “politički nestalan-koristoljubiv” i, na kraju, “angažiran istodobno kod više političkih stranaka”.¹⁷ No treba reći da nisam naišao na popise koji bi sadržavali ovdje ponuđene šifre. Naime, dostupni popisi uz pojedine osobe sadržavaju opise, a ne navedene slovne i brojčane oznake, pa je moguće da se odustalo od planiranoga načina vođenja evidencije.

U srpnju 1945. centralizirana je evidencija Ozne u cijeloj Jugoslaviji i potpuno su sređeni podaci kod IV. odsjeka, pomoćnoga odsjeka zaduženog za prikupljanje i sređivanje izvješća “operativnih odsjeka”. Operativni odsjeci bili su I., II. i III. odsjek, ali i V. i VI. odsjek, koji su u međuvremenu osnovani. U tom je smislu 21. srpnja general-lajtnant Aleksandar Ranković, načelnik Ozne Ministarstva obrane Federalne Države Jugoslavije, poslao upute kako registri-rati sve suradnike “agenturno-informativne mreže” i “antinarodne elemente”.¹⁸

Kartoteka se dijelila na četiri kategorije: 1. kartoteka agenturno-informativne mreže; 2. kartoteka antinarodnih elemenata i inostranih špijuna; 3. kartoteka uhapšenih i osuđenih; 4. kartoteka lica za kojima je izdana potjernica. Kartoteka protunarodnih elemenata i inozemnih špijuna bila je podijeljena na tri skupine: A. kartoteka antinarodnih elemenata i inostranih špijuna; B. kartoteka u koju ulaze osobe koje su u bliskim vezama s osobama koje se agenturno obrađuju kao antinarodni elementi ili inostrani špijuni; C. kartoteka osoba koje su neaktivne, a u prošlosti su bile aktivni članovi “reakcionarnih partija i udruženja”, članovi vlada stare Jugoslavije, rukovodioci državnih ustanova prije rata i za vrijeme okupacije, rukovodioci bivše jugoslavenske vojske, domobranstva, Srpske državne straže, zatim svi agenti, policajci, žandari i činovnici upravnoga aparata.¹⁹

¹⁷ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/11/1-20, Izvješće, 12. 1. 1945., bez adresanta i adresata, potpis strojopisom: Borko, bez pečata.

¹⁸ Slovenija (dalje: SI) – Arhiv Republike Slovenije (dalje: AS) – fond 1931 – Republički sekretarijat za notranje zadeve Socijalistične Republike Slovenije (dalje: RSNZSRS), tehnična enota 1193, B-04-1, Prilog dopisu Ozne Ministarstva narodne obrane Federativne Jugoslavije Ozni za Sloveniju, 21. 7. 1945.; *Isto*, tehnična enota 1212, G-10-6, Organizacija služb, DSNZ – UDV 1945., Dopis Ozne Ministarstva narodne obrane Federativne Jugoslavije Ozni za Sloveniju, 21. 7. 1945.; Ljuba Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti 1944-1946* (Ljubljana: Modrijan; Arhiv Republike Slovenije, 2013), 288.

¹⁹ Slovenija (dalje: SI) – Arhiv Republike Slovenije (dalje: AS) – fond 1931 – Republički sekretarijat za notranje zadeve Socijalistične Republike Slovenije (dalje: RSNZSRS), tehnična enota

Četvrti odsjek Ozne za Jugoslaviju vodio je kartoteku pod brojevima 2, 3 i 4 za sve osobe koje prolaze kroz operativne odsjeke Ozne za Jugoslaviju, zemaljskoga odjeljenja za Srbiju i grada Beograda. Zemaljska odjeljenja Ozne drugih federalnih jedinica bila su dužna dostavljati podatke za sve osobe čija se protunarodna djelatnost odvijala u federalnim jedinicama ili je prelazila njihove granice. Prema sličnim kriterijima radili su i IV. odsjeci zemaljskih odjeljenja, okružna odjeljenja te kotarska opunomoćstva. Osim toga, i odsjeci Ozne pri pojedinim armijama JA vodili su svoje kartoteke agenturno-informativne mreže i protunarodnih elemenata.²⁰

Na primjeru iz Slovenije vidi se da je sustav evidencije iz srpnja 1945. zaživio i da su se "antinarodni elementi i inostrani špijuni" označavali brojkama i slovima proizišlim iz navedenih uputa. Tako su aktivni protunarodni elementi dobili oznaku 2a, njihove veze 2b, a 2c registrirani protunarodni elementi koji su prestali s neprijateljskim djelovanjem ili nisu više bili predmet obrade. Međutim, I. odsjeci Ozne, koji su obavještajno djelovali u inozemstvu, a u ratnom razdoblju i na području pod kontrolom neprijatelja, koristili su oznake 2x, 2y, 2z i 2w. Nije sasvim jasno što su značile te pojedinačne oznake, ali moguće je da su obuhvaćale slične kategorije za osobe koje su pobjegle u inozemstvo ili su bile povezane s inozemstvom, tj. stranim diplomatskim predstavništvima.²¹ Osim kartoteke pobjeglih, vodile su se i posebne kartoteke osoba koje su bile na druge načine povezane s inozemstvom, poput repatriраних i iseljenih osoba, a njihova izrada bila je očito rezultat djelovanja i I. odsjeka.²²

O kategorizaciji neprijatelja dostupni su slični podaci i iz Srbije, koji upotpunjavaju navedene podatke, ali i pokazuju da se s vremenom i dalje razvijao sustav evidentiranja neprijatelja, a u skladu s razvojem političkih prilika. Navode se prije spomenuta objašnjenja, ali im se dodaju i neke specifičnosti u označavanju: A – osobe koje aktivno neprijateljski djeluju (odmetnici, pripadnici ilegalnih organizacija); B – osobe koje su u vezi s neprijateljskim aktivnim

1193, B-04-1, Prilog dopisu Ozne Ministarstva narodne obrane Federativne Jugoslavije Ozni za Sloveniju, 21. 7. 1945.; *Isto*, tehnična enota 1212, G-10-6, Organizacija služb, DSNZ – UDV 1945., Dopis Ozne Ministarstva narodne obrane Federativne Jugoslavije Ozni za Sloveniju, 21. 7. 1945.; Ljuba Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti 1944-1946* (Ljubljana: Modrijan; Arhiv Republike Slovenije, 2013), 288.

²⁰ Slovenija (dalje: SI) – Arhiv Republike Slovenije (dalje: AS) – fond 1931 – Republički sekretarijat za notranje zadeve Socijalistične Republike Slovenije (dalje: RSNZSRS), tehnična enota 1193, B-04-1, Prilog dopisu Ozne Ministarstva narodne obrane Federativne Jugoslavije Ozni za Sloveniju, 21. 7. 1945.; *Isto*, tehnična enota 1212, G-10-6, Organizacija služb, DSNZ – UDV 1945., Dopis Ozne Ministarstva narodne obrane Federativne Jugoslavije Ozni za Sloveniju, 21. 7. 1945.; Ljuba Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti 1944-1946* (Ljubljana: Modrijan; Arhiv Republike Slovenije, 2013), 288.

²¹ Jože Pučnik, ur., *Iz arhivov slovenske politične policije* (s. 1., s. a. [Ljubljana, 1996]), 195; Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*, 292. Poznato je da je nekadašnji član vodstva Hrvatske seljačke stranke Ivan Andres, koji se i nakon rata politički aktivirao i bio u kontaktu sa stranim diplomatskim predstavništvima, imao oznaku X. Vidi: Zdenko Radelić, "Izvešća Ozninog/Udbinog doušnika Ivančevića o stanju u HSS-u (1945. – 1952.)", *Časopis za suvremenu povijest* 40 (2008), br. 2: 343-372.

²² Pučnik, *Iz arhivov*, 195; Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*, 292.

osobama (jataci i pripadnici ilegalnih skupina); C – pasivne osobe koje su u vrijeme rata bile označene kao neprijatelji; D – uhićene ili osuđivane osobe. Nakon 1948. spominje se nova kategorija neprijatelja: osobe koje su bile osumnjičene ili su djelovale na liniji Informbiroa. Ta je skupina dobila oznaku E.²³

Što se više bližio kraj rata, krug ljudi za koje se zanimala Ozna sve se više širio.²⁴ Zapravo je Ozna, a poslije Udba, pratila sve stanovništvo ili događaje vezane za ratne zločine i oporbenu političku djelatnost. Spominjali su se ustaše, četnici, suradnici okupatora i obavještajnih službi okupatora, bande, jataci, teroristi, inozemni špijuni, klerofašisti, haesesovci i pristaše svih drugih stranaka, neprijateljska agitacija, klevetanje narodnih vlasti, raspirivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, vjerske sekte, dezerterstvo iz JA, ilegalni prelasci granica, gospodarska sabotaža, zloporabe službenih dužnosti, utaje na službenoj dužnosti i krađe.²⁵ Uglavnom, kontrola svih institucija i djelatnosti, pa i onoga dijela stanovništva koji nije neprijateljski djelovao, sve se više širila. Primjerice, prema naredbi od 3. listopada 1945. povjerenicima Ozne u JA bio je dostavljen upitnik za oficire, podoficire i vojnike koji su bili sumnjivi zbog protunarodnoga rada. Dakako, mnoga pitanja odnosila su se na djelovanje u ratu.²⁶

Takav je pristup konačno i dobio svoj izraz u organizacijskoj strukturi Udbe nakon njezina osnivanja u ožujku 1946. godine. Kako nisu dostupni podaci za Hrvatsku, oni za Sloveniju i Bosnu i Hercegovinu mogu biti dobar pokazatelj. Najvjerojatnije je struktura Udbe za Hrvatsku bila ista ili gotovo ista. Tako je II. odsjek Udbe, koji je pokrивao unutarnje neprijatelje i kontrolu stanovništva, imao sljedeće referade: Referada za narodnu vlast, Referada za građanske partije, Referada za fašističko-terorističke organizacije, Referada za protunarodne vjerske organizacije i ustanove, gdje su se bavili "protunarodnim svećenstvom", a posebno vjerskim sektama, i Referada protiv djelovanja neprijatelja u masovnim organizacijama, tj. u Antifašističkoj fronti žena (AFŽ), Ujedinjenom savezu antifašističke omladine (USAO), poslije Narodnoj omladini (NO), i sindikatima. U III. odsjeku, koji se nazivao i privredno-ekonomski odsjek, bile su referade za industriju, vojnu industriju, rudarstvo, poljoprivredu, šumarstvo i šumsku industriju, financije, trgovinu i snabdijevanje, tj. opskrbu. Šesti odsjek imao je referade za željeznički, automobilski, tramvajski i zračni saobraćaj, tj. promet. Poseban IV. odsjek bavio se evidencijom. Među ostalim, imao je referade za kartoteku protunarodnih elemenata, za potjernice, prikupljanje i sređivanje neprijateljsko-propagandnoga materijala i za cenzuru

²³ Cvetković, *Između srpa i čekića* 2, 126. Poziva se na razgovor s Milanom Trešnjićem, bivšim oficijom Ozne, 29. siječnja 2009. godine. Vidi i: Srđan Cvetković, "Metode i oblici rada službi državne bezbednosti u socijalističkoj Jugoslaviji", *Istorija 20. veka* 27 (2009), br. 2: 131-144 (132).

²⁴ Ljuba Dornik Šubelj, *Oddelek za zaštitu naroda za Slovenijo* (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999), 104.

²⁵ Mirsad D. Abazović, *Kadrovski rat za BiH (1945-1991)* (Sarajevo: Savez logoraša, CID – Centar za istraživanje i dokumentaciju, 1999), 156, 157.

²⁶ Kosta Nikolić, *Mač revolucije. OZNA u Jugoslaviji 1944-1946* (Beograd: Službeni glasnik; Srpski kod, 2013), 196.

pošte. Spomenimo i da su I. odsjek i V. odsjek obavještajno pokrivali strane zemlje, a kontraobavještajno njihove obavještajne službe.²⁷

Kasnije česte reorganizacije zadržale su istu ili sličnu podjelu rada i kategorizaciju neprijatelja te kontrolu ukupne društvene, političke i ekonomske aktivnosti stanovništva djelovanjem pojedinih odjeljenja, odsjeka ili referada, bez obzira na promjene njihovih brojčanih oznaka ili prebacivanje pojedinih odsjeka ili referada iz jednoga odjeljenja u drugo, pa i promjene naziva "odjeljenje" ili "odsjek". Tako je primjerice 1947. godine II. odjeljenje preko različitih odsjeka obuhvaćalo "građanske stranke", "svećenstvo", "profašističke organizacije i banditizam", a posebno je kontroliralo sve "ustanove i narodnu vlast", "masovne organizacije i omladinu". Prvo i III. odjeljenje pokrivali su obavještajno i kontraobavještajno gotovo cijeli svijet, pa se uz sve susjedne i mnoge europske zemlje spominju, primjerice, "obje Amerike i ostale daleke zemlje" te Bliski istok. Unutar tih odjeljenja pojedine referade bavile su se emigracijom, inozemnim tiskom i propagandom, kontrolom granice i "turizmom", tj. turistima. Četvrto je odjeljenje, uz ostalo, kontroliralo "poštu, telefon i telegraf", a bavilo se i "obezbjedjenjem objekata PTT", evidencijom "agenturno informativne mreže", "antinarodnih elemenata", potjernicama te neprijateljskom arhivom.²⁸

Premda se sa sigurnošću može reći da je potkraj 1940-ih već uspostavljen stabilan sustav evidencije, on se i poslije dopunjavao. Dostupna je uputa IV. odjeljenja Udbe Državnog sekretarijata za unutrašnje poslove Narodne Republike Hrvatske (DSUP NRH) od 10. ožujka 1954. godine. U njoj se zahtijeva daljnje "sređivanje materijala i kartoteke". Odlučeno je da će se sav "materijal za jedno lice" objediniti u "jednom dosijeu". Dakle, evidencija se više neće voditi po dotadašnjim kategorijama. Spominju se kategorije Ia, Ib, IIa, IIb, IIc i III, koje se razlikuju u odnosu na kategorizacije iz prijašnjih dokumenata.²⁹ Nažalost, nije poznato po čemu su se ovom uputom ukinute kategorije razlikovale od prije poznatih.

Prema "Uputi za rad po liniji emigracije i repatrijaca" III. odjeljenja Udbe DSUP-a NRH od 28. siječnja 1955. trebalo je zbog "bolje, jedinstvenije i sistemske problematike ekonomske i političke emigracije, repatrijaca i povratnika" izraditi "solidnu evidenciju". Trebalo je obuhvatiti sve političke i eko-

²⁷ Đurić Mišina, "Delatnost jugoslovenske obaveštajne, kontraobaveštajne i diplomatske službe", 50 (prema: Lopušina, *Ubij bližnjeg svog*); Dimitrijević, "Uloga Armije i službe bezbednosti"; Cvetković, *Između srpa i čekića* 2, 95; Lučić, "Sigurnosna politika", prilog 5, prilog 137; Akrap, *Specijalni rat*, 32; Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*, 324, 454; SI-AS-1931-RSNZSRS, tehnična enota 1212, G-10-6, Organizacija služb DSNZ – UDV 1945., Dopis Ozne Jugoslavije Ozni za Sloveniju, 2. 4. 1946.

²⁸ SI-AS-1931-RSNZSRS, tehnična enota 1212, G-10-6, Organizacija služb DSNZ – UDV 1947., Dopis Ozne Jugoslavije Ozni za Sloveniju, 5. 3. 1947., potpis: Ministar unutrašnjih poslova FNRJ general lajtant A. Ranković, ima pečat; vidi i: Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*, 331.

²⁹ HR – Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata (dalje: HMDCDR) – Dokumenti Udbe Hrvatske (nesređeno), IV. odjeljenje Udbe Državnog sekretarijata za unutrašnje poslove NRH je poslalo 10. 3. 1954. Uputstvo za sređivanje materijala i kartoteke, potpis: državni podsekretar Uroš Slijepčević, ima pečat.

nomske emigrante. Iako očito nije obuhvaćala samo neprijatelje, jasno je da se pretpostavljalo da među ekonomskom emigracijom i povratnicima ima neprijatelja. Osim toga, trebalo je izraditi evidenciju rodbine emigranata i onih koji održavaju vezu s njima. Isto tako trebalo je izraditi evidenciju svih "repatriiraca". Trebalo ih je podijeliti na one koji su se vratili u domovinu do 1948. i one koji su se vratili nakon "poziva druga Rankovića" i čiji je proces povratka još uvijek trajao. Prvu je skupinu trebalo razdvojiti na "poštene" i na one koji djeluju neprijateljski. Pretpostavljalo se da je dio njih "zavrbovan" od stranih obavještajnih službi, iako se to ne spominje.³⁰ I ovdje se može primijetiti da su viša tijela Udbe mnoge upute ponavljala, a da nije posve jasno je li riječ samo o dopunama u načinu vođenja evidencije zbog promijenjenih okolnosti ili je loš rad na nižim razinama prisiljavao vodstvo Udbe da prestano obnavlja prethodne naredbe.

Stvaranje evidencije i kategorizacije neprijatelja prema pojedinim područjima Hrvatske

Radi bolje preglednosti i s obzirom na različit razvoj prilika te fragmentarnost podataka, Hrvatsku sam podijelio na šest administrativnih područja koja su istovjetna oblastima uvedenim 1949.: Oblast Bjelovar, Oblast Karlovac, Oblast Osijek, Oblast Rijeka, Oblast Zagreb i Oblast Dalmacija. Prikazana područja nazvao sam prema njihovim središtima: bjelovarsko, karlovačko, osječko, riječko, splitsko i zagrebačko područje. Neka područja prikazao sam zajedno s obzirom na nedostatak dokumenata, a razvrstao sam ih prema njihovoj zemljopisnoj položaju od sjeveroistoka prema sjeverozapadu, zatim od jugozapada do jugoistoka.

Osječko i bjelovarsko područje

Na području Slavonije osnivanje kartoteke s popisima svih neprijatelja i potencijalnih suparnika započeo je POC za Slavoniju krajem prosinca 1943. godine. O tome je IV. sekcija Ozne za Slavoniju javila IV. odsjeku Ozne za Hrvatsku 22. kolovoza 1944., ubrzo nakon svojega formiranja. U kolovozu 1944. imali su 1700 "kartotečnih listova", kojima su obuhvatili sve vojne i političke neprijatelje te suparnike. Posebno su naglasili da će prema potrebi poslati detalje koga sve prate. Kartotekom su obuhvatili deset neprijateljskih skupina.

1.)Politički istaknute ličnosti seoskih, općinskih, sreskih i drugih organizacija kao što su HSS. i Bijela Garda, 2.)Ustaše, ustaške dužnostnike

³⁰ HR-HMDCDR – Dokumenti Udbe Hrvatske (nesređeno), Uputa za rad po liniji emigracije i repatriiraca III. odjeljenja Udbe NRH Državnog sekretarijata za unutrašnje poslove, 28. 1. 1955., bez potpisa i pečata.

bez obzira dali su činili kakove zločine ili prljava djela. 3.)Četnike i četničke elemente. 4.)One koji se nalaze u policijskoj, žandarmerijskoj ili bilo kojoj državnoj, samoupravnoj ili privatnoj službi. 5.)Pripadnike njemačke i Mađarske narodne skupine i to samo one koji su u te skupine upisani. 6.)konfidente, doušnike, špicle, izdajnike, petokolonaše i sabotere. 7.)Istaknute pripadnike vjerskih sekta čiji je rad uperen protiv interesa NOB.-e. 8.)Za sve domobranske i njemačke oficire koji su bilo kakova prljava djela učinili. 9.)One koji su se pokazali i istakli kao neprijatelji NOB. 10.)Kriminalne krivce i tipove počam od 10. IV. 1941. g.³¹

Osim toga, naglašavaju da su “prije tri mjeseca” počeli rad na “historijatu HSS-a”, a da planiraju, osim obuhvata organizacija, ustanova i jedinica NOP-a, raditi i po skupinama koje su grupirali pod naslovom “neprijateljski aparat u gradovima”:

1.)vojska – njen aparat. 2.)Upravno policijski aparat. 3.)Obavještajni aparat. 4.)Politički aparat. 5.)Ekonomski podaci. 6.)Razno.³²

Nije posve jasna razlika između do tada prikupljenih podataka i onih koje su tek planirali prikupiti s obzirom na to da su u postojećoj kartoteci već obuhvatili pripadnike vojnoga, policijskoga, obavještajnoga i političkoga aparata NDH. Pretpostavljam da je riječ o različitom načinu evidentiranja koje je trebalo olakšati snalaženje pripadnicima Ozne s obzirom na vrstu neprijatelja, njihovu djelatnost i buduće namjere.

Novi korak u dopunjavanju evidencije omogućili su vojni uspjesi partizana, jer su na područjima koje su zauzeli pronalazili arhive vlasti NDH. Primjerice, u Pakracu i Lipiku u rujnu 1944. zaplijenjena je sva povjerljiva arhiva tamošnjih ureda.³³ Na toj osnovi, a vjerojatno i prijašnjih obavijesti, popisani su svi državni činovnici s podacima o njihovu stavu “prema NOB-i i ustaštvu”. Osim toga, počelo se s popunjavanjem kartoteka svih građana. Ovoj se vrsti “kancelarijskog rada” posvećivala puna pozornost.³⁴

Ozna za Slavoniju poslala je početkom studenoga 1944. dopis IV. odsjeku Ozne za Hrvatsku da ima popise narodnih neprijatelja za gradove Brod, Da-

³¹ U ovom i nekim drugim citatima sačuvao sam pogreške iz izvornika, osim onih koje nisu posljedica nepoznavanja pravopisa ili gramatike, nego slučajnih “tipfelera”. Vidi: HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/31, Izvještaj IV. sekcije Ozne za Slavoniju IV. odsjeka Ozne za Hrvatsku, 22. 8. 1944., potpis: Milan Pavlović, nema pečata.

³² HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/31, Izvještaj IV. sekcije Ozne za Slavoniju IV. odsjeka Ozne za Hrvatsku, 22. 8. 1944., potpis: Milan Pavlović, nema pečata.

³³ Geiger, *Slavonija, Srijem, Baranja*, 55.

³⁴ *Isto*, 98; HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/33, Izvještaj Povjerenstva Odsjeka za zaštitu naroda za Daruvar, 27. 12. 1944., potpis: Stevo Ranić, ima pečat.

ruvar, Đakovo, Novu Gradišku, Osijek, Viroviticu i Vukovar. Primjerice, za Osijek i Brod imali su najviše popisa. Posebno su spomenuli popise službenika gradske policije, agenata Župskoga redarstva, policije i agenata Ustaške nadzorne službe (UNS), ustaša, ustaških dužnosnika i gestapovaca (pripadnika njemačke Državne tajne policije – *Geheime Staatspolizei*), članova pokretnoga prijekog suda i članova ratnoga suda. Osim njih, primjerice u Osijeku, popisali su i “anglofile”. Imali su i popise činovništva u kotarskim oblastima, sudovima, poreznim upravama, školama, gruntovnicama, katastarskim uredima, župskim redarstvima, poduzećima, rudnicima, tvornicama, ali i popise podržavljenih trgovina koje su bile predane “zaslužnim licima-ustašama”. Ukupno je bilo popisano 4238 osoba, od toga 1933 ustaše, 238 agenata Gestapa i 222 agenta UNS-a. Posebno spominju 92 “četničkih lica”, raznih simpatizera kralja, tj. jugoslavenskih monarhista, te 1753 ostalih. Među “ostalima” spominju se doušnici petokolonaši, saboteri i “sitniji narodni neprijatelji”.³⁵

Istoga dana, 1. studenoga 1944., Odsjek zaštite naroda Slavonije poslao je dopis Povjerenstvu Ozne za okrug Našice sa zahtjevom da naprave “kartotečne listove” za sve članove Kotarskoga i Okružnoga odbora Jedinstvene narodno-oslobodilačke fronte (JNOF). Obrazac je trebao biti jednak obrascu za dužnosnike HSS-a. Očito je takav obrazac već izrađen, ali o tome nema podataka. Osim toga, trebali su napraviti kartoteku državnih i samoupravnih službenika kao i stručnjaka raznih zvanja, poput inženjera, tehničara i majstora, s podacima o njihovu radu i “stavu prema N.O.P-u”.³⁶ Sličan popis, i to “naših funkcionera odnosno funkcionera antifašističkih organizacija”, izrađivalo je Povjerenstvo Ozne za grad Daruvar potkraj 1944. godine. Posebno je spomenuta kartoteka “radničkih odbora u gradu” i dužnosnici narodnooslobodilačkih odbora (NOO) i JNOF-a.³⁷

Sljedeće dostupno izvješće u kojem se spominje kategorizacija neprijatelja na području Slavonije izvješće je IV. sekcije Odsjeka zaštite naroda za Slavoniju koje je 8. ožujka 1945. poslala IV. odjelu zaštite naroda za Hrvatsku. Prema tom izvješću, ova je sekcija u prosincu 1944. neprijatelja kategorizirala u pet skupina. Posebno su izdvojili četnike, ustaše, pripadnike UNS-a i pripadnike Gestapa, a u jednu skupinu stavili su sve “ostalo što ne spada u ove četiri grupe”. Osim toga, javljaju da su pri opunomoćstvima postavili rukovodioce kartoteka i da su posebnu pozornost posvetili fotografijama organiziravši i “foto Sekciju”.³⁸

³⁵ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/59, Dopis Ozne Slavonije, 1. 11. 1944.; *Isto*, 30/31, Dopis Odsjeka za zaštitu naroda Slavonije IV. odsjeku Odjela za zaštitu naroda za Hrvatsku, 1. 11. 1944., potpis: Nikola Lončar (?), ima pečat; *Isto*, 30/33, Izvještaj Povjerenstva Ozne Daruvar Ozni za Slavoniju za studeni 1944., 29. 11. 1944.; Geiger, *Slavonija, Srijem, Baranja*, 71-78.

³⁶ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/31, Dopis Odsjeka zaštite naroda Slavonije Povjerenstvu Ozne za okrug Našice, 1. 11. 1944., potpis: Ranko Zec, ima pečat.

³⁷ Geiger, *Slavonija, Srijem, Baranja*, 95-99.

³⁸ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/31, IV. sekcija Odsjeka zaštite naroda za Slavoniju IV. odjelu zaštite naroda za Hrvatsku, 8. 3. 1945., potpis: šef (nečitljivo) Baja, ima pečat.

Kao što je rečeno, popisi su obuhvaćali i rodbinu neprijatelja, među koje su se ubrajali i pripadnici njemačke manjine. Tako je Povjerenstvo Ozne za Požegu u travnju 1944. izrađivalo popise "ustaških, švabski i drugi razni doseljeni familija".³⁹ Zapravo je Ozna bila zadužena da nakon preuzimanja vlasti "mobilizira činovnike" za popisivanje pripadnika njemačke manjine, ali i ostalih stanovnika i doseljenika nakon 1941., što je vidljivo iz primjera Đakova, Slavenskoga Broda i Vinkovaca. U Županji su osim toga uspjeli organizirati i popis stanovništva, i to u roku od tri dana.⁴⁰

Neposredno nakon rata, 12. svibnja 1945., Ozna za Slavoniju javljala je u izvješću II. odsjeku Ozne za Hrvatsku da je osnovni problem "kako pristupiti čišćenju", jer nisu imali popise neprijatelja za sva mjesta. Naime, u vrijeme ofenzive svoju su arhivu zakopali, a podaci su s vremenom "djelomično zastarjeli", a osim toga "većina" je "narodnih neprijatelja pobjegla prema Zagrebu". To je bio razlog da su pristupili izradi popisa "izbjeglih narodnih neprijatelja i lica koja su otišla sa neprijateljskom vojskom". Svako "naše opunomoćništvo" dobit će "takove spiskove sa drugih okruga", a "vi ćete dobiti sa teritorija čitave Slavonije". Zbog navedenih razloga nisu mogli provesti "čišćenje gradova i mjesta" po unaprijed predviđenom planu. Zato su sav raspoloživi obavještajni kadar angažirali na prikupljanju podataka "o narodnim neprijateljima među stanovništvom koje je ostalo" i "o onima koje su naše jedinice masovno hapsile (ili nalazile među zarobljenicima)". Trebalo ih je što prije ispitati da "nam se ne bi prenatrpali zatvori".⁴¹

Prema kasnijim tvrdnjama Opunomoćstva Udbe za kotar Osijek, nakon proboja Srijemske fronte i prije ulaska jedinica JA u Osijek 14. travnja 1945., "mi smo imali već pripremljenu kartoteku narodnih neprijatelja i svih lica za koja smo predvidjeli likvidaciju hapšenjem i drugim našim sredstvima".⁴²

S bjelovarskoga područja dostupan je popis osoba kojima je nova vlast namjeravala konfiscirati imovinu zbog neprijateljskoga djelovanja. Dokument ne sadržava podatke tko ga je sastavio i kome je namijenjen, a nije ni datiran. Riječ je o popisu 54 osobe iz Grubišnoga Polja i okolice, a rukom su dopisane još tri osobe. Uglavnom su svi okvalificirani kao ustaše, koljači i šverceri.⁴³

Zagrebačko područje

Prvi sustavni popisi na zagrebačkom području koje su izradili obavještajni centri i Ozna, prema svemu sudeći, sadržavali su imena osoba koje su parti-

³⁹ Geiger, *Slavonija, Srijem, Baranja*, 136.

⁴⁰ *Isto*, 140, 146, 152.

⁴¹ *Isto*, 164-169.

⁴² HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30, Organizacija službe, Opunomoćstvo Udbe za kotar Osijek, Podaci o historijatu resora (Udbe), 6. 11. 1954.

⁴³ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/31, (bez naslova, datuma, potpisa i pečata). Na koricama dokumenta piše "OS – 2/111, Popis osoba čiju imovinu treba konfiscirati". Pretpostavljam da je to arhivistička košuljica.

zani strijeljali ili zatvarali tijekom 1943. i 1944. godine. Jedan od prvih primjera popis je s područja kotara Dugo Selo iz ožujka 1944. godine.⁴⁴ Poslije je takvih primjera bilo više, a obuhvaćali su i one osobe koje su partizani, a napose Ozna, uhićivali, a za mnoge od njih predlagali da se sudskom odlukom ili bez nje likvidiraju. Tako je Odsjek zaštite naroda Pokuplje u listopadu 1944. popisao 54 osobe koje su optužili kao neprijatelje. Već u studenom isti je odsjek izradio sličan popis na kojem je bilo 57 uhićenih osoba, a mnoge od njih osuđene su na smrt ili zatvorsku kaznu.⁴⁵ Slične popise izradio je i Odsjek II. zaštite naroda za zagrebačku oblast 16. listopada. Na njegovu popisu bilo je 79 osoba s veoma detaljnim podacima. Mnoge je osudio Vojni sud X. korpusa, a mnoge su bile s područja povjerenštava Ozne za okruge Bjelovar, Moslavina i Varaždin.⁴⁶ Već u studenom, prema nepotpuno sačuvanom dokumentu, Ozna II. za zagrebačku oblast izradila je popis od najmanje 54 osobe, a u prosincu popis od 122 osobe koje su bile predane Vojnom sudu X. korpusa i drugim vojnim i "narodnim" sudovima. Mnogi od njih osuđeni su na smrt.⁴⁷ Takvih je popisa više.

Iz kasnijih dopisa Ozne za Pokuplje, primjerice Povjerenstvu Ozne za Žumberak iz početka 1945., proizlazi da se pozornost sve više posvećivala i drugim kategorijama stanovništva, napose s obzirom na njihov stav prema NOP-u, kontakte s drugim osobama i na način na koji su djelovali. Posebno su se posvetili haesesovcima i svećenicima, što će nakon rata, da podsjetim na uvodne dijelove teksta, rezultirati i posebnim referadama za te dvije političke i vjerske kategorije. U istom kontekstu spominju se, primjerice, okupljanja mladih u vjerskim organizacijama.⁴⁸

U veoma kratkom vremenu popisivanju se prišlo s mnogo više sustavnosti. Posebno se istaknuo odsjek Ozne Zagrebačke oblasti. Tako je njegova IV. sekcija 26. kolovoza 1944. izvijestila IV. odsjek Odjela za Zaštitu naroda Hrvatske da su upisali u kartoteku 801 osobu, a u evidenciji "po ROC-ovima" 1471 osobu. Vodili su nekoliko popisa: "evidencija lica za provjeravanje u Zagrebu", "evidencija neprijateljskih lica iz neprijateljskih uporišta", "evidencija lica dolazećih iz inostranstva", "evidencija ustaške vojnice (samo po imenu)", "evidencija istražnog materijala (zapisnici)", "evidencija lica koja su u službi u raznim neprijateljskim ustanovama u Zagrebu i spisak streljanih iz zatvora O.Z.N.a" i "zbirka fotografija i zbirka isječaka iz narodnih novina". S obzirom na zahtjev IV. odsjeka Odjela za Zaštitu naroda Hrvatske, obećali su da će im dostaviti i "spisak lica u službi policije", koji je bio u izradi. "Za popunjavanje kartoteke i ostale evidencije" naručili su *Narodne novine*, službeni list NDH, i "jedan dnevni list od početka NDH pa do sada". Osim toga, naručili su i "Službene

⁴⁴ Geiger et al., *Zagreb i središnja Hrvatska*, 73.

⁴⁵ *Isto*, 96-103.

⁴⁶ *Isto*, 108-116.

⁴⁷ *Isto*, 132-135, 168-175.

⁴⁸ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/40, Dopis Ozne za Pokuplje Povjerenstvu Ozne Žumberak, 9. 1. 1945., bez potpisa i pečata.

novine željeznice i pošte” te telefonske imenike grada Zagreba, koji su im bili potrebni zbog “popisa židovskih radnja i industrijskih poduzeća”.⁴⁹

Ista je sekcija 19. rujna 1944. javila da je dopunila prethodni broj od 801 „upisanih“ sa 495 novih osoba i da sada njihov ukupni broj iznosi 1296 osoba. Osim toga, u evidenciji “po ROC-ovima” imaju ukupno 2073 osobe.⁵⁰

Nakon mjesec dana, 19. listopada 1944., javili su da su u međuvremenu u kartoteku upisali “447 lica i to od broja 1296-1743”. Nažalost, kao i uz prethodna izvješća, nema dodatnih objašnjenja, pa ostaje nejasno na koga se točno odnosi zadnji broj od 1743 upisanih osoba. U nastavku spominje “evidenciju lica iz svih poverenstava ovog odsjeka” koji „iznaša 3241”. To znači da je to bilo povećanje za 1168 osoba u odnosu na “prošli mjesec”, kada je broj registriranih osoba „po ROC-ovima“, a sadašnjih povjerenstava Ozne, iznosio 2073. No, u izvješću se potkrala greška pa se umjesto zbroja 2073, spominje pogrešan zbroj od 2273. Uz navedene brojeve registriranih osoba spominje se i “evidencija istražnog materijala”, koja ima “59 brojeva”, te “evidencija lica kažnjenih na smrt, a koji su bili pod istragom kod ovog odsjeka”. Takvih osoba bilo je 48. Uza sve navedeno spominje se i “evidencija lica sa susjednog odsjeka” sa “87 brojeva”. Osim toga, prikupili su “svu neprijateljsku tajnu arhivu” s područja kotarske oblasti Đurđevac, a “osim vođenja evidencije” prepisana je i “veća količina evidentnog materijala koji je poslan ili se sada šalje naslovu”.⁵¹

U novom izvješću od 9. prosinca 1944. godine IV. sekcija Odsjeka za zaštitu naroda za Zagrebačku oblast iznijela je nove brojke. Toga su dana “kartotečni listovi” sadržavali 2006 osoba, “evidencija po okruzima” 3946 osoba, “vojna evidencija za čitavi teritorij uključivši Zagreb” 4164 osobe, “spisak za provjeravanje lica u Zagrebu” 84 osobe, a “spisak istražnog materijala za grad Zagreb” 84 “predmeta”. U “izkaz lica sudjenih na smrt unešeno je 273 broja”. Nažalost, ni ovdje kao ni u prethodnim izvješćima nema drugih podataka koji bi omogućili dodatna objašnjenja.

U izvješću III. sekcije odsjeka zaštite naroda za Oblast X. korpusa upućenom III. odsjeku Odjela zaštite naroda za Hrvatsku 26. studenoga 1944. spominje se kartoteka, tj. razni popisi. Imali su “knjige špijuna i narodnih neprijatelja”, “knjigu neprijatelja u neprijateljskoj vojsci” i kartoteku “sumnjivih” u vlastitim partizanskim jedinicama. U knjizi “špijuna i narodnih neprijatelja” bile su upisane 1372 osobe, u knjizi “neprijatelja u neprijateljskoj vojsci” 2544 osobe, a u kartoteci sumnjivih u vlastitim jedinicama imali su oko stotinu osoba pod prismotrom.⁵²

⁴⁹ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/14, Izvještaj IV. sekcije Ozne za Zagrebačku oblast IV. odsjeku Ozne za Hrvatsku, 26. 8. 1944., potpis: M. Vuković, nema pečata.

⁵⁰ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/14, Izvještaj IV. sekcije Ozne za Zagrebačku oblast IV. odsjeku Ozne za Hrvatsku, 19. 9. 1944., potpis: Milan, nema pečata.

⁵¹ Geiger et al., *Zagreb i središnja Hrvatska*, 123-124.

⁵² HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/12/a, III sekcije odjela (rukom dodano “odsjeka”) zaštite naroda za Oblast X Korpusa “Zagrebačkog” upućeno III. odjela (rukom dodano “odsjeka”) i još jednom “odjela”) zaštite naroda za Hrvatsku Povjerenstva za narodnu obranu NKOJ od

Jedan od najvažnijih zadataka bilo je prikupljanje podataka o stanju u gradovima, napose u Zagrebu. U listopadu 1944. Ozna je već raspolagala popisima primjerice "gestapovaca" i zaposlenika u državnim ustanovama i djelomičnim popisom političkih dužnosnika Njemačke narodnosne skupine u Zagrebu.⁵³ U studenom 1944. Ozna I. imala je popise zaposlenih u nekim važnim državnim i javnim ustanovama, i to prema njihovu političkom opredjeljenju. U odnosu na popise iz drugih područja, ovaj zagrebački sadržavao je razrađeniju kategorizaciju koja iskazuje veliku iznijansiranošću ne samo među otvorenim neprijateljima partizanskoga pokreta i onima koji su se držali postrani nego i među onima koji su mu bili skloni. Tako se osim ustaša, fašista, haesesovaca i "neutralaca" spominju i antifašisti, simpatizeri i aktivisti. Nažalost, nema objašnjenja kriterija prema kojem su napravljene podjele, pa ni primjerice koga su podrazumijevali pod kategorijom "fašist". Među očitim neprijateljima bili su ustaše i fašisti, a u posebne skupine svrstali su haesesovce i "neutralce". Ostali su izdvojeni kao suradnici ili mogući suradnici. Jasno je da su pod "aktiviste" svrstali suradnike pokreta i da su "simpatizeri" oni na koje su mogli računati, ali nije potpuno jasno koga zapravo obuhvaća kategorija "antifašisti". Može se pretpostaviti da su to mogli biti neprijatelji ustaškoga režima i okupatora koji nisu iskazivali sklonost partizanskom pokretu. No ostaje dvojba, ako su to zapravo mogući komunistički suparnici, zašto nisu dobili neku konkretniju oznaku. Isto tako nije jasno zašto su popisom obuhvaćene samo neke zagrebačke ustanove i je li Ozna radila popise zaposlenika u drugim ustanovama.⁵⁴ Uglavnom, spomenuti su Državni veresijski zavod, Glavno zapovjedništvo oružništva, Građevno povjerenstvo, Hrvatska državna banka, Hrvatska seljačka gospodarska zadruga, Ministarstvo obrta, veleobrta i trgovine, Poštanska štedionica i Zakladna bolnica Sv. Duh. U Državnom veresijskom zavodu od ukupno 62 namještenika bilo je, prema kriterijima i saznanjima oznaša, 9 aktivista, 20 simpatizera, 25 antifašista i 8 ustaša. U Hrvatskoj državnoj banci od ukupno 271 namještenika bilo je 18 aktivista, 80 simpatizera, 10 haesesovaca, 148 antifašista i 15 ustaša. U Poštanskoj štedionici od ukupno 347 namještenika bilo je 37 aktivista, 60 simpatizera, 14 antifašista i 55 ustaša. Očito za mnoge nisu imali podatke. U Zakladnoj bolnici Sv. Duh, tvrdi se, ukupno je 120 zaposlenih. "U kancelariji" je sedam činovnika, od toga su dva simpatizera, dva antifašista i trojica su fašisti. Među primarijusima je bilo sedam simpatizera i jedan fašist, a među 22 "sekundara" četiri su aktivna, osam simpatizera, dva antifašista, dva "neutralca" i šest fašista. Među drugim osobljem, poput bolničara i podvornika, bilo je 20 aktivista, 47 simpatizera i 11 fašista.⁵⁵

26. studenog 1944., potpis: zamjenik šefa Svetličić, ima pečat. I ovo je izvješće primjer šarolikosti u navođenju naziva tijela Ozne.

⁵³ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/14, Dopis Ozne Povjereništvu NKOJ-a, 31. 10. 1944. (bez potpisa i pečata).

⁵⁴ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/11-7, Ozna I, bez naslova, potpis: Jakaša, ima pečat, 19. 11. 1944.

⁵⁵ *Isto.*

S obzirom na to da je tek nekoliko dana prije Ozna I. napisala poseban elaborat za tvornicu "Pliva", iznenađuje da ona nije spomenuta u prethodnom popisu. Naime, između pisanja tih dvaju dokumenata prošlo je samo pet dana. Najvjerojatnije je riječ o različitim obavještajcima koji nisu bili povezani, a sumiranje podataka ipak je zahtijevalo više vremena. No posebno je zanimljivo da su zaposlenici obuhvaćeni u nekoliko kategorija koje nisu jednake onima u prethodnom dokumentu. Taj podatak potvrđuje tezu da u to vrijeme Ozna još nije razradila jedinstveni sustav kategorizacije stanovništva s obzirom na njihov odnos prema partizanima. Iako su razlike na prvi pogled nebitne, spominjanje "anglofila" dokazuje da nije tako, napose zato što je Ozna, tj. KP Jugoslavije, približavanjem kraja rata sve više doživljavala *Intelligence Service*, tj. Veliku Britaniju i ostale zapadne Saveznike, kao najveću prijetnju.

Pod naslovom *Državni zavod za proizvodnju lijekova "Pliva"* od 14. studenoga 1944. Ozna I. svrstala je vodeće osobe te tvornice u nekoliko kategorija: organizirani ustaša, nastupa ustaški, simpatizira s ustašama, neutralan, anglofil, sklon partizanima i aktivno surađuje s partizanima. Osim onih za koje nije poznato opredjeljenje, spominje se još jedna kategorija: "partizan samo oni na terenu". Kako nema objašnjenja, ostaje nejasno o kakvoj je točno kategoriji riječ s obzirom na to da su, pretpostavljam, obuhvaćeni oni koji su dolazili na posao.⁵⁶

Ozna za kotar Zagreb izradila je popis narodnih neprijatelja po općinama zagrebačke okolice, a u izvješću iz veljače 1945. spominju se, primjerice, Kustošija, Markuševac, Sesvete, Stenjevec, Šestine i Vrapče.⁵⁷ Kako je Ozna II. za Hrvatsku 27. veljače 1945. zahtijevala od Ozne II. za Gornju Hrvatsku da pošalju "ovamo" sve podatke o narodnom neprijatelju u Zagrebu, ali i podatke o tamošnjim ustanovama i karte Zagreba, može se vjerovati da je prikupljanje i sređivanje podataka za Zagreb i neposrednu okolicu osjetno napredovalo.⁵⁸

To je vidljivo iz drugih sličnih izvješća iz toga razdoblja. U izvješću o radu IV. odsjeka Ozne za Zagrebačku oblast od 30. siječnja 1945. za razdoblje od 8. prosinca 1944. do 30. siječnja 1945. godine IV. odsjeku Odjela zaštite naroda za Hrvatsku spominju se "kartotečni listovi" u kojima je upisano 2828 osoba, a da je u "evidenciji po okruzima" trenutačno 4339 osoba. Spominje se i posebna "vojna evidencija" koja obuhvaća cijeli teritorij, uključujući grad Zagreb, i da je trenutačno upisano 6046 osoba. Osim spomenutih, na popisu "za provjeravanje lica grada Zagreba" bilo je 906 osoba. Popis "istražnog materijala" obuhvaća 103 predmeta. Postojali su i popisi 524 "lica osudjena na prisilni rad" i popis strijeljanih 458 osoba, s tim da su popisani samo oni koji su strijeljani do kraja

⁵⁶ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/11-7, Ozna I, *Državni zavod za proizvodnju lijekova "Pliva"*, Elaborat, 14. 11. 1944., 7 stranica, bez potpisa i pečata.

⁵⁷ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/15, 16, *Izvješće povjerenika-obavještajca II. odsjeka Ozne za kotar Zagreb 2. odsjeku Ozne za zagrebačku oblast*, 23. 2. 1945., bez pečata.

⁵⁸ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/12-7, *Knjiga primljenih i poslanih depeša podređenim OZN-ama; Knjiga izdanih depeša*, 20. 10. 1944.-3. 7. 1945., Ozna II. za Hrvatsku – Ozni II. za Gornju Hrvatsku, 27. 2. 1945.

1943. godine. Osim navedenih, "vodi se evidencija lica, za koje su podaci uzeti iz neprijateljske štampe i Narodnih novina, koja broji 244 stavke" i "evidencija židovskih i srpskih radnji u Zagrebu, preuzetih po ustašama ili drugim osobama". Izrađen je i popis koji je sadržavao "karakteristike novopridošlih u NOV" i album sa svim potrebnim podacima i slikama "agenata" kojima je raspolagala ova sekcija. No osim navedenih popisa izrađuje se popis osoba, kako je navedeno, puštenih "ispod sudjenja". Vjerojatno je bila riječ o onima kojima se nije sudilo. Te su osobe i fotografirali.⁵⁹

Prema izvješću iste sekcije za veljaču 1945., "u kartotečne listove za Zagreb i njegovu okolicu" upisana je 3341 osoba, a u popisu "po okruzima, uključivši ovdje i Medjimurje" bile su upisane 4753 osobe. Od toga "otpada na Medjimurje 90 lica". U vojnu evidenciju "koja obuhvaća grad Zagreb, Zagrebačku Oblast i teritorij izvan Zagrebačke Oblasti" upisana je 6441 osoba. U popis "za provjeravanje lica u gradu Zagrebu" bile su upisane 974 osobe. Popis "istražnog materijala" sadržavao je 104 "predmeta". Popis strijeljanih sadržavao je 505 osoba, a popis "kažnjenih na prisilni rad i gubitak časnih prava" 525 osoba. Popis puštenih na slobodu nakon istrage imao je 117 osoba, a popis "izvadenih iz Narodnih novina i neprijateljske štampe" 253 osobe. Osim na izradi tih popisa, članovi sekcije bili su angažirani i na "prepisivanju zagrebačke evidencije u spiskove", koja je sadržavala 3756 osoba.⁶⁰ Kao i u mnogim drugim slučajevima, ni ovdje nije jasno je li riječ o posebnom i izdvojenom popisu neprijatelja s područja Zagreba koji se unosi u poseban popis zbog operativnih razloga i bolje preglednosti i je li popisani broj od 3756 osoba sadržan u već spomenutoj brojci od 6441 osobe s područja grada Zagreba, Zagrebačke oblasti i teritorija "izvan Zagrebačke Oblasti".

Izrađivao se i popis "oduzetih legitimacija i dokumenata od uhapšenih lica na teritoriju ove Oblasti", a "u toku" je bio i "prepis Oblasne evidencije u kartice koje se izrađuju u dva primjerka". Jedan primjerak trebao je "ostati u ovoj sekciji", a drugi primjerak "bit će predan II. sekciji". "Kartice" su slagali "po abecednom redu", i to za "svaku grupu neprijatelja posebno". Na taj su način namjeravali omogućiti svakom referentu "istražnih organa" da se služi onom evidencijom koja mu je potrebna. Iz nastavka izvješća, koji nije najrazumljiviji, proizlazi da je postojao "pregled zapisnika uhapšenika koji su bili pod istragom u II. sekciji", "lično vođenje evidencije I.S." te "karakteristike novo pridošlih u NOV".⁶¹

U travnju 1945. godine IV. sekcija Odsjeka zaštite naroda za Zagrebačku oblast prikupila je podatke iz okružnih evidencija. Prema njezinu izvješću IV. odsjeku Odjela za zaštitu naroda za Hrvatsku od 12. travnja 1945., u to su vrijeme u kartoteci popisali 8141 "zločinca", a od toga je broja samo u užjku upisano 4800 novih "zločinaca". Imali su 661 osobu na popisu strijeljanih, a 801 osobu na popisu osuđenih na prisilni rad. Na temelju "neprijateljske arhive

⁵⁹ Dizdar et al., *Partizanska i komunistička represija*, 89.

⁶⁰ Geiger et al., *Zagreb i središnja Hrvatska*, 205-206.

⁶¹ *Isto*.

i tiska”, napose *Narodnih novina*, bilo je popisano ukupno 345 osoba. U “vojnoj evidenciji”, koja je, nema sumnje, obuhvaćala pripadnike Oružanih snaga NDH, a pretpostavljam i visoke časnike *Wehrmachta*, bila je 6441 osoba. U “Spisku za provjeravanje grada Zagreba” popisane su 974 osobe. “Spisak istražnog materijala” imao je “104 predmeta”. Evidencija “puštenih ispod sudjenja” povećala se „od 117 na 320 lica, dakle upisano je 213 novih“. Osim što nije potpuno jasno tko su ti „ispušteni ispod sudjenja“ i ovdje se potkrala greška. Sigurno je samo to da je prethodni broj iznosio 117, ali je upitno je li upisano novih 213 ili, možda, 203, kao što nije jasno je li konačni zbroj „ispuštenih ispod sudjenja“ 330 ili 320. Izrađena je i evidencija “proglašanih narodnih neprijatelja”, koja je sadržavala 30 osoba. U izvješću se spominje da su pregledali arhive ROC-ova za Bjelovar, Moslavinu i Varaždin “zajedno sa Medjimurjem” te da su “izvadjeni podaci” iz 116 izvješća koji su upisani u kartoteku.⁶²

Nešto prije, u ožujku 1945., Odsjek zaštite naroda II. za zagrebačku oblast zahtijevao je od Opunomoćništva Ozne za okrug Moslavinu da izradi popis “svih dezertera”, onih koji su “ometali našu mobilizaciju” i popis “familija od onih ljudi, koji su danas otvoreno stupili u oružanu borbu protiv NOP-a”. “Kod porodica organizatora” planirala se provesti konfiskacija.⁶³

S obzirom na to da su se u prikupljanju podataka koristili i arhivima institucija NDH, navest ću dogovor Generalštaba JA, Ministarstva vanjskih poslova u Beogradu i Vlade Federalne Države Hrvatske iz svibnja 1945. da će Ozna za Hrvatsku zaplijenjeni arhiv Ministarstva vanjskih poslova NDH prebaciti u Beograd. Prije toga su vojska i Ozna za Hrvatsku trebale detaljno obraditi one materijale koji su važni za “neposredne akcije protiv ustaša u Hrvatskoj”.⁶⁴

I Opunomoćništvo II. odsjeka Ozne za Zagrebačku oblast za okrug Varaždin izradilo je plan “za ulazak u gradove” i uhićenje “narodnih neprijatelja”. Potkraj ožujka 1945. sastavilo je nekoliko popisa neprijatelja i plan za preuzimanje važnijih javnih zgrada. Dana 29. ožujka 1945. poslalo je dopis Upravnom odjelu Okružnog NOO-a Varaždin s popisom 26 narodnih neprijatelja za koje predlažu da se “donese osuda o konfiskaciji imovine”. Naglasili su da treba provjeriti da nije tko od njih prodao imovinu nakon što je 3. zasjedanje ZAVNOH-a prihvatilo odluku o konfiskaciji imovine narodnih neprijatelja, jer se to neće priznati.⁶⁵ Na popisu su bili članovi “kulturbunda”, tj. Njemačke narodne skupine, i ustaše te domobrani. Zanimljivo je da je gotovo svima zajedničko bilo to da su bili vlasnici tvornica, obrta i drugih radnji, gostionica, restauracija, trgovina i zubarskih ordinacija.⁶⁶

⁶² Dizdar et al., *Partizanska i komunistička represija*, 91-92.

⁶³ Geiger et al., *Zagreb i središnja Hrvatska*, 215.

⁶⁴ Dizdar et al., *Partizanska i komunistička represija*, 143.

⁶⁵ Konfiskacija imovine “narodnih neprijatelja” bila je uobičajena praksa partizanskoga pokreta, ali nije mi poznato da je na 3. zasjedanju ZAVNOH-a o tome prihvaćena posebna odluka.

⁶⁶ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/27, Dopis Opunomoćništva OZN-e II. zagrebačke oblasti za okrug Varaždin Upravnom odjelu Okružnog NOO-a Varaždin, 29. 3. 1945., potpis: nečitljiv, ima pečat.

Već nakon dva dana, 31. ožujka 1945., Opunomoćeništvo Ozne II. zagrebačke oblasti za Okrug Varaždin dostavilo je Ozni II. zagrebačke oblasti "plan rada za preuzimanje grada Varaždina" uz koji je priložilo "plan o hapšenju narodnih neprijatelja po grupama". Obuhvaćeni su "najistaknutiji narodni neprijatelji", a planirali su uhićenje 443 građana podijeljenih u dvije skupine. U prvoj je bilo 173 "najistaknutijih neprijatelja" za koje je predviđeno da budu odmah uhićeni, a u drugoj 270 osoba za koje nisu imali "tako dobre podatke". Zato su ih ostavili za "drugo hapšenje". Međutim popis od 270 osoba nije bio konačan jer je trebalo dodati i popis od oko 80 osoba koji je ostao skriven u nekom bunkeru. Predvidjeli su da će podatke za njih dopuniti i provjeriti tek nakon dolaska u Varaždin. Obuhvatit će i one koji su se "u samom početku NDH mnogo ogrešili o interese NOP-a, te se povukli".⁶⁷ Sastavni dio popisa bio je "Plan rada za preuzimanje grada Varaždina", koji je sadržavao popis 74 zgrade i ustanove u Varaždinu s podacima koje se ustanove neprijateljske strane u njima nalaze i kome će nakon preuzimanja vlasti biti predane. Bilo je predviđeno da te zgrade "pečati i preuzima OZN-a", koja je nakon toga trebala odlučiti koje će zgrade preuzeti ona, a koje će predati JA ili NOO-u. Na popisu su bile vojne i gradske ustanove, sud, pošta, škole, ambulante, vatrogasni dom, štedionica, trgovine i tvornice.⁶⁸

Ozna III. Vojne oblasti X. korpusa izvijestila je 28. svibnja 1945. Odjel zaštite naroda III. za Hrvatsku da u zarobljeničkom logoru na području Varaždina ima mnogo nepravilnosti. Stupili su u vezu s Oznom II. za oblast i okrug, komandom grada i komandom područja da bi dobili točan pregled, a potom su grupirali zarobljenike na ustaše, domobrane, četnike i na strance. Ostalo je otvoreno pitanje kako se odnositi prema domobranima, zapravo legionarima koji su bili u "Vražjo" i "Tigar" diviziji u sastavu *Wehrmachta* "i slično" i treba li ih smatrati ustašama.⁶⁹

Iz izvješća Ozne III. za grad Zagreb upravi logora Prečko od 28. svibnja 1945., u kojem se spominje da je iz logora Kanal uputila 117 ratnih zarobljenika, "časnika zrakoplovaca", proizlazi da su tada zarobljenici već imali izrađene "kartone podataka". Dakako, ostaje otvoreno pitanje jesu li u to vrijeme izrađeni za sve zarobljenike i jesu li izrađivali kartone i za one koje su odvedeni na egzekuciju bez suđenja.⁷⁰ Sličnih je dopisa nekoliko.

Sudeći prema depeši koju je Ozna za Hrvatsku poslala 16. svibnja 1945. Ozni za Bosnu i Hercegovinu, Ozna je imala dužnost popisivati i sve izbjeglice na području Hrvatske iz ostalih područja Jugoslavije. No popis izbjeglica bio

⁶⁷ Geiger et al., *Zagreb i središnja Hrvatska*, 222-238; Jurčević, *Bleiburg*, 327-331.

⁶⁸ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/27, Plan rada za preuzimanje grada Varaždina, (nečitljiv pečat); *Isto*, 30/27, Opunomoćeništvo OZN-a II. zagrebačke oblasti za okrug Varaždin Ozni II. zagrebačke oblasti, 31. 3. 1945., (nečitljiv potpis i pečat). Ova dva dokumenta čine cjelinu, iako je očito da su povezana naknadno, tj. da u vrijeme nastanka nisu dio istoga dokumenta.

⁶⁹ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/12 a, Izvještaj "OZN-a III Vojne oblasti X. korpusa 'Zgb'" Odjelu zaštite naroda III za Hrvatsku, 28. 5. 1945., potpis: Ivan Kocković, bez pečata.

⁷⁰ Geiger et al., *Zagreb i središnja Hrvatska*, 401.

je “za sada neizvediv”, jer se računalo da samo u Zagrebu ima “oko 250 hiljada izbjeglica” i jer je “prijavno odjeljenje uništeno”. Zato se Ozna, kao što je naglašeno, “orijentirala” na “zatvore, logore i skupljanje informacija”.⁷¹

Ozna za Pokuplje dostavila je 30. svibnja 1945. Oznu II. za Hrvatsku popis “najznačajnijih osoba iz našeg okruga, koje se nalaze kod nas u zatvoru”, uz napomenu da “pojedince koji se skrivaju kod kuće ili u Zagrebu stalno pronalazimo i hapsimo”. Zatvorenike je razvrstala u nekoliko skupina. Osim “organizatora ustaške obavještajne službe”, “organizatora njemačke obavještajne službe”, “organizatora ustaškog pokreta” i “ustaških tabornika”, posebna skupina bila je obuhvaćena pod nazivom “reakcija”. Među njima su spomenuti “organizatori milicije”, “bivši narodni zastupnik”, “bivši kotarski pretstojnik HSS-a”, “općinski načelnik”, koji je bio i “veza između ustaštva i reacionera”, i “bivši narodni zastupnik, saradnik ustaša i širitelj ustaške propagande”. Posebna skupina bila je obuhvaćena nazivom “kler”, koji je, dakako, bio predviđen za svećenike.⁷²

Prema izvješću Opunomoćništva Ozne zagrebačke oblasti za okrug Zagreb od 1. lipnja 1945., postojale su referade za HSS, kler, *Intelligence Service* te, sudeći prema formulaciji, zajednička referada za Gestapo i ustaše.⁷³

Karlovačko područje

U uputama POC-a za Baniju podređenim ROC-ovima od 7. travnja 1944. upozorava se na nedostatak podataka, zbog kojih se prilikom “upada” partizanskih jedinica u gradove ne zna tko se kako odnosio “prema borbi”, tko je pristaša, a tko neprijatelj. Zbog toga nije moguće znati koga bi se moglo odmah “onemogućiti” ili “kazniti”, a koga “ukopčati” u borbu. Od povjerenika se zahtijeva da skupljaju podatke i kategoriziraju ih prema profesiji ili djelatnosti. Primjerice, trebali su popisati zaposlene u svim poduzećima i gostionicama, i to radnike, namještenike i vlasnike. Podatke je trebalo sistematizirati po ulicama. Na taj način “dobit ćemo pregled skoro čitavoga stanovništva”.⁷⁴

Potkraj 1944. popisivanje je bitno napredovalo, pa je Odsjek za zaštitu naroda Banije u prosincu imao pet knjiga u kojima je popisao sljedeće kategorije neprijatelja i sumnjivih osoba: 1. ustaše, “unsovc” i “sl.”, 2. četnici, 3. mačekovci, 4. gestapovci i 5. ljudi iz „naših ustanova“ koji “nezgodno istupaju”. Ukupno su u kartoteci imali više od 5500 osoba.⁷⁵

⁷¹ Dizdar et al., *Partizanska i komunistička represija*, 114.

⁷² Geiger et al., *Zagreb i središnja Hrvatska*, 404-406.

⁷³ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/49, Izvještaj Opunomoćništva OZN-e zagrebačke oblasti za okrug Zagreb, 1. 6. 1945., potpis: nečitljiv (Lovrić?), bez pečata.

⁷⁴ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/49, Upute POC-a za Baniju podređenim ROC-ovima, 7. 4. 1944., potpis: nečitljiv, bez pečata.

⁷⁵ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/49, Izvještaj Odsjeka za zaštitu naroda Banije IV. odsjeku Odjela za zaštitu naroda Hrvatske, 10. prosinca 1944., potpis: nečitljiv (Lidija?), bez pečata.

U izvješću Odsjeka za zaštitu naroda za okrug Banije upućenom 6. lipnja 1945. Zemaljskom odjeljenju zaštite naroda za Hrvatsku spominje se “popis židova” osumnjičenih za suradnju s britanskim *Intelligence Serviceom*. Popisali su i članove ZAVNOH-a iz okruga Banije.⁷⁶

U izvješću IV. odsjeka Odjeljenja zaštite naroda za okrug Liku IV. odsjeku zaštite naroda za Hrvatsku od 28. ožujka 1945. spominje se da je sređena kartoteka za grad i kotar Gospić, kotareve Donji Lapac i Perušić, a da se na kartoteci kotara Otočac još radi. Sredili su i kartoteku za općinu Karlobag i Starigrad, ali kažu da oni više ne pripadaju u sastav okruga Like. Grad Gospić sređen je po ulicama, kotarevi po općinama, a općine po selima. Posebno se spominju popisi za “UNS-ovce” i mačekovce. Napominje se da je u kartoteci “upotrijebljeno” “do sada 6000 brojeva”, a da se predviđa oko 15 000.⁷⁷ Vjerojatno se brojevi odnose na osobe, ali je nejasno na temelju čega su izračunali koliko će osoba ukupno obuhvatiti.

S područja pod kontrolom Opunomoćstva Udbe za kotar Slunj dostupan je veći broj dokumenata. Izrađeni su različiti popisi koji su često dopunjavani ili se obavljala preregistracija s obzirom na promijenjen status neprijateljskih elemenata. Mnogi od dokumenata i popisa nisu datirani niti imaju druge važne podatke poput naslova, potpisa ili pečata. Vodila se evidencija o osobama koje su bile u križarima ili u zatvoru, o amnestiranim i onima koji su odslužili zatvorsku kaznu, kao i onima “negativne prošlosti u toku rata”, koji su se “ispoljavali neprijateljski” ili su popisani kao “pasivni antinarodni elementi”, te “ustaško-četničkim licima” koja su emigrirala tijekom i nakon rata. Posebnim popisima obuhvatili su osobe koje su “koristili kao suradnike”.⁷⁸

Kako otkriva “Zapisnik sastavljen dne 27. septembra 1947 godine” u Odjeljenju Udbe za okrug Karlovac, “prilikom rasformiranja okružnog Odjeljenja” i primopredaje dokumentacije “za lica registrovana kod ovog Odjeljenja sa teritorija kotara Slunj, kao i ostalog materijala, koji se odnosi na taj kotar”, vodio se i popis pisama “emigranata neprijateljskog sadržaja”.⁷⁹ Prema “Registru anti nar/odnih/ elemenata”, na području Slunja do 1953. bilo je ukupno 615 takvih osoba. Prva je upisana 29. studenoga 1947., a zadnja 18. studenoga 1953. godine.⁸⁰ No iz zapisnika o “izvršenoj primopredaji opće evidencije – kartoteke u Slunju” od 27. ožujka 1957., a riječ je o području Opunomoćstva Udbe za Slunj

⁷⁶ Dizdar et al., *Partizanska i komunistička represija*, 157-159.

⁷⁷ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/52, Izvještaj IV. odsjeka Odjeljenja zaštite naroda za okrug Liku IV. odsjeka zaštite naroda za Hrvatsku, 28. 3. 1945., potpis: šef odsjeka Ljubica Šmigamor, ima pečat.

⁷⁸ Riječ je o dokumentima Udbe Hrvatske pronađenim nakon operacije “Oluja” 1995. koji se čuvaju u Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata (HR-HMDCDR – Dokumenti Udbe Hrvatske /nesređeno/).

⁷⁹ HR-HMDCDR – Dokumenti Udbe Hrvatske (nesređeno), Zapisnik sastavljen u Odjeljenju Uprave državne bezbjednosti za okrug Karlovac, 27. 9. 1947., potpis: načelnik Udbe za okrug Karlovac Vlado Novaković, šef IV. odsjeka Udbe za okrug Karlovac Dragica Ambriović, šef Opunomoćstva Udbe za kotar Slunj poručnik Mile Paulić.

⁸⁰ HR-HMDCDR – Dokumenti Udbe Hrvatske (nesređeno), Registar anti nar(odnih) elemenata, bez datuma, potpisa i pečata.

ili, kako se spominje u zapisniku, "Ispostave Slunju", proizlazi da je ta "ispostava" raspolagala 4301 dosjeom.⁸¹ Nažalost, nema podataka o tome na koga se oni odnose, ali može se pretpostaviti da su obuhvatili režimu neprijateljske i sumnjive osobe, suradnike sigurnosnih službi, a vjerojatno i one koji su zauzimali odgovorne dužnosti. Osim toga, sudeći prema popisu od 25 osoba "koje govore o pojedinim nepravilnostima u Slunju", vodila se evidencija o svima koji su na bilo koji način iskazivali kritički stav. Na tom se popisu navodi ime i prezime, zaposlenje i uz svakoga veoma kratka napomena koji je bio razlog njegova nezadovoljstva.⁸²

Riječko područje

Odsjek zaštite naroda za Hrvatsko primorje u svojem veoma detaljnom izvješću od 2. rujna 1944. Odjelu II. zaštite naroda Hrvatske spominje da je izrađen plan u "slučaju invazije saveznika" te "našeg silaska u mjesta". Prema tom planu, a na temelju podataka iz kartoteke, izrađen je popis "lica koje treba odmah likvidirati" i "lica koje treba smjesta uhapsiti i staviti do daljnega pod siguran nadzor". No, iako ih brojčano ne iskazuje, u izvješću se među neprijateljima spominju HSS, "popovi" ili "klerikalna reakcija", ustaše, četnici, ljotićevci, "autonomaški pokret ili kako se još zove zanelijanski pokret u Rijeci".⁸³ Zapravo je veći naglasak stavljen na one koji bi mogli biti prijateljni nakon završetka rata, dakle političke protivnike, nego na vojne neprijatelje.⁸⁴

Da su popisi izrađeni govori se u izvješću istoga odsjeka od 13. rujna 1944., kada su Odjelu II. zaštite naroda Hrvatske javili da će ih dostaviti naknadno. U pogledu "silaska u gradove uz more" dopunili su planove.

Spiskovi lica za likvidaciju, hapšenje i prismotru su gotovi za čitavi teren našeg djelovanja.⁸⁵

Nedugo zatim, 5. listopada 1944., Odsjek zaštite naroda za Hrvatsko primorje u izvješću Odsjeku IV. zaštite naroda za Hrvatsku kaže da su napravili promjene u načinu vođenja evidencije. Prije su vodili kartoteku u knjizi

⁸¹ HR-HMDCDR – Dokumenti Udbe Hrvatske (nesređeno), Zapisnik sastavljen dana 27. III. 1957. o izvršenoj primopredaji opće evidencije – kartoteke u Slunju, potpis: Petar Zinaić i Miloš Popović, bez pečata.

⁸² HR-HMDCDR – Dokumenti Udbe Hrvatske (nesređeno), "Lica koja govore o pojedinim nepravilnostima u Slunju i to", bez naslova, datuma, potpisa i pečata.

⁸³ "Zanelijanski pokret" odnosi se na pristaše riječkoga autonomaša Riccarda Zanelle i predsjednika Slobodne Države Rijeke u egzilu.

⁸⁴ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/59, Izvještaj Otsjeka zaštite naroda Hrvatsko primorje II. Odjelu zaštite naroda Hrvatske, 2. 9. 1944., potpis: Pipo, ima pečat.

⁸⁵ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/59, Izvještaj Otsjeka zaštite naroda Hrvatsko primorje II. Odjelu zaštite naroda Hrvatske, 13. 9. 1944., potpis: prezime nečitljivo (u zagradi: pseudonim: Pipo), ima pečat.

s abecednim kazalom, ali kako za neke ima obilje materijala, to se pokazalo nepraktičnim, pa su uveli kartone. Unosili su sve osobe koje se spominju u izvješćima povjerenika od travnja 1944. godine. Imaju 426 kartona, a dodatno i "evidenciju sumnjivih" od 106 osoba koje prebacuju u kartone kada dobiju dovoljno dokaza. Osim toga, za Crikvenicu, Kraljevicu, Novi Vinodolski i Sušak izrađuju popise "osoblja državnih i privatnih ureda" te "raznih društava". Primjerice, za Crikvenicu je dovršen takav popis, a usto je dovršen i "popis obrtnika, advokata, hoteljera, knjižara, kinovlasnika, poduzetnika i dr.". Kažu da su to već dostavili "naslovu" 3. rujna 1944. godine. Planirali su popisati i fratre, "popove" i časne sestre te domove koje vodi Katolička crkva. Spominju popise i u prije navedenim gradovima, koje su uglavnom dovršili. Skupljaju i fotografije, a trenutačno imaju fotografije 35 neprijatelja. Stupili su u vezu s fotografima, očito vlasnicima fotografskih radnji u pojedinim mjestima. Neprijatelje su svrstali u nekoliko kategorija: ustaše, unsovc, četnici, rupnikovci, fašisti, gestapovci i konfidenti.⁸⁶ Uglavnom, na popisu su imali 112 ustaša, 3 rupnikovca, 63 gestapovca, 34 unsovca, 17 konfidenata, 4 fašista i 56 četnika. Nema objašnjenja kamo su svrstani oni koji nisu obuhvaćeni nekom od tih kategorija s obzirom na prije spomenuti broj od 426 kartona.⁸⁷

Nakon nekoliko mjeseci, sudeći prema izvješću Odsjeka zaštite naroda Hrvatskog primorja IV. odsjeku Odjela zaštite naroda za Hrvatsku od 27. siječnja 1945., IV. sekcija Odsjeka zaštite naroda Hrvatsko primorje prikupila je do kraja prosinca 1944. 1100 kartona s podacima o ratnim zločincima i 350 kartona o sumnjivim osobama.⁸⁸ No, za razliku od prethodnoga popisa, u kojem postoje različite kategorije prema vojnoj ili političkoj pripadnosti, ovdje se spominju samo dvije kategorije: ratni zločinci i sumnjive osobe. Nema objašnjenja jesu li tim brojkama obuhvaćeni i oni navedeni u izvješću iz listopada 1944., iako se može pretpostaviti da jesu.

Druga sekcija Odsjeka za zaštitu naroda Hrvatsko primorje javila je 12. ožujka 1945. godine II. odsjeku Odjela za zaštitu naroda za Hrvatsku da je I. sekcija "naše Ozne" svoje težište rada prebacila na inozemstvo i da im je zato predala svoju mrežu u svim "uporištima". No i dalje su bili nezadovoljni jer su imali slabu mrežu u ustanovama NOP-a. Zato nastoje doći do novih povjerenika u pojedinim poduzećima, tvornicama, željezničkim stanicama i uredima. Posebno su bili nezadovoljni stanjem onih skupina koje vode kao "zanelijane", "liburniste" te doušnike "I. S.-a". Podsjećaju na to da IV. sekcija radi na sređivanju kartoteke i na formiranju "pododsjeka" za fotografiranje i daktiloskopiju.⁸⁹

⁸⁶ "Rupnikovci" su, očito, Slovenci pristaše generala Leona Rupnika, jednoga od osnivača Slovenskoga domobranstva, kratko vrijeme zapovjednika, a nakon toga njihova visokoga inspektora.

⁸⁷ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/59, Izvještaj Odsjeka zaštite naroda Hrvatsko primorje IV. odsjeku zaštite naroda Hrvatske, 5. 10. 1944., potpis: Marica, ima pečat.

⁸⁸ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/59, Izvještaj Odsjeka zaštite naroda Hrvatsko primorje IV. odsjeka Odjela zaštite naroda za Hrvatsku, 27. 1. 1945., potpis: Marica, ima pečat.

⁸⁹ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/59, Izvještaj II. sekcije Odsjeka za zaštitu naroda Hrvatsko primorje IV. odsjeku Odjela za zaštitu naroda za Hrvatsku, 12. 3. 1945., potpis: šef Odsjeka (nečitljivo), ima pečat.

Iz izvješća IV. sekcije Odsjeka za zaštitu naroda Hrvatsko primorje II. odsjeku Odjela za zaštitu naroda za Hrvatsku od 13. ožujka 1945. proizlazi da su imali "gotove kartone" i "evidenciju sumnjivih". U prvoj skupini imali su 1283 "komada", a u drugoj su evidentirane 653 osobe. Imali su popise "švercera i crnoburžijanaca", "uglednih lica", "autonomaša, liburnista, 'Libera Italia' i članove ostalih stranaka" i popis "klera i njihovo priklanjanje raznim političkim strujama". Posebnim popisom obuhvaćeni su i drugi "narodni neprijatelji", među kojima su spomenuti "UNS-ovci", ustaše, "reakcije HSS-a", četnici, rupnikovci, gestapovci, konfidenti i fašisti. Osim toga, imali su popis i "karakteristike" osoblja javnih i privatnih ureda na području Hrvatskoga primorja. Iz "centralne kartoteke" dostavljali su podatke podređenim povjerenstvima, primjerice Povjerenstvu Ozne Sušak-Rijeka. Iako Povjerenstvo Ozne Kvarnerskog otočja još nije počelo s radom, napominju da su njegovoj II. sekciji poslali popis svih narodnih neprijatelja s kvarnerskoga otočja da "ne gube" vrijeme.⁹⁰

Prema svemu sudeći, na mnogim područjima, pa tako i u Hrvatskom primorju, Ozna je evidentirala neprijatelje prema specifičnostima toga kraja, ali i kategorijama koje su bile zajedničke za cijelu Hrvatsku i ostale dijelove Jugoslavije. No kao da rad Odsjeka zaštite naroda za Hrvatsko primorje nije zadovoljavao, jer ga je, iako to nije jasno navedeno, IV. odsjek Odjeljenja za zaštitu naroda za Hrvatsku 5. kolovoza 1945. upozorio na to da treba voditi nekoliko posebnih knjiga prema različitim kategorijama neprijatelja. Spomenuti su redarstvenici, ustaše, četnici, špijuni i gestapovci. Pored osnovnih podataka, poput imena i prezimena, imena roditelja, kraja odakle je rodom, trebalo je navesti i boravište i što je pojedina osoba radila u ratu. Trebali su izraditi i jedinstveno abecedno kazalo. Posebno se naglašava važnost fotografije, zbog čega su se trebali povezati s fotografima u svojim mjestima. Za potrebe IV. odsjeka Odjeljenja za zaštitu naroda Hrvatske u Sušaku trebali su nabaviti trgovačke teke s vodoravnim crtama i one koje imaju abecedna kazala, i to "po mogućnosti čim deblje".⁹¹

Prema izvješću IV. sekcije Odsjeka za zaštitu naroda za Istru IV. odsjeku Odjela zaštite naroda za Hrvatsku od 21. ožujka 1945., "kartoteka je vodjena u knjigama, a lica zavedena iz tih knjiga u indeks". Imali su tri knjige, koje su bile označene sa I. a, I. b i II. a. U "knjizi I.a vodjeni su neprijatelji Okruga Pule, I.b. Okruga Rijeke, a u knjizi II.a vodjeni su razni /nesortirani/ neprijatelji iz Poreča, Pule i Rijeke". Ukupno su u tim knjigama bile 3194 osobe. Osim spomenutih knjiga vodili i popise "narodnih neprijatelja" u kojima su imali zavedeno 488 osoba. Nejasno je u čemu je razlika u odnosu na prije spomenute tri knjige, napose zato što se spominju i "popisi sumnjivih", i je li tih 488 osoba zapravo izdvojeno po nekim posebnim kriterijima iz prve spomenute

⁹⁰ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/59, Izvještaj IV. sekcije Odsjeka za zaštitu naroda Hrvatsko primorje II. odsjeku Odjela zaštite naroda za Hrvatsku, 13. 3. 1945., potpis: Marina, ima pečat.

⁹¹ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/11/1/20, Ozna IV. Ozni za Hrvatsko primorje, 5. 8. 1945.

brojke od 3194 neprijatelja. U nastavku posebno spominju popise “autonomaša, liburnista i uglednih lica”, kojih je ukupno bilo 75, i “popise klera”, što je obuhvaćalo 21 osobu, s tim da su na popisu bila još 42 neimenovana svećenika za koje su imali samo podatke gdje služuju i što rade. Usto su izradili popise raznih ustanova s karakteristikama osoblja s područja Opatije, Pule, Rijeke, Rovinja i Voloskoga pokraj Opatije. Ti su popisi bili “manjkavi”, a spominju se ustanove poput vodovoda u Opatiji, okružnoga ureda Zdravstvenoga osiguranja u Rijeci (“Casa amalati”) i tvornica duhana u Rovinju, a popisani su i inženjeri i arhitekti u Puli.⁹²

Nakon nepunih mjesec dana, 20. travnja 1945., ista je sekcija poslala novo izvješće o nastojanju da sredi kartoteku za područje Istre, napose opunomoćeništva za zaštitu naroda za okruge Poreč, Pulu i Rijeku te povjerenstva za grad Pulu i pripadajuća im opunomoćeništva pojedinih kotareva. Svaki kotar trebao je voditi posebnu knjigu za one “koji su počinili neko protunarodno djelo”, a za one o kojima “nema odgovarajućeg materijala” vodit će se knjiga sumnjivih osoba. Za “sve knjige vodi se jedinstveni indeks”. Opunomoćeništva su trebala svoje knjige, tj. kartoteke “sravniti sa centralnim knjigama”, koja se vodila pri IV. sekciji Odsjeka za zaštitu naroda za Istru.

Da bi vodili kontrolu za pojedince kojoj političkoj struji pripadaju kategorisati će ih po grupama i za svaku grupu voditi poseban popis sa rednim brojevima.⁹³

Kako se očekivao skori kraj rata i preuzimanje vlasti na području Istre, iz postojećih knjiga trebalo je napraviti “izvadak za sva lica” koja se “imaju hapsiti odnosno likvidirati”. Osim popisa neprijatelja i sumnjivih planiralo se “prikupiti popise svih državnih, općinskih, vojničkih i privatnih ustanova” sa “spiskom i generalijama namještenika i rukovodioca”. Naglašeno je da će kotarevi do oslobođenja voditi svoje kartotečne knjige, a nakon oslobođenja samo “opunomoćeništva i povjerenstvo”.⁹⁴

Splitsko područje

Jedan od prvih dokumenata u kojem se spominje sustavno prikupljanje i sređivanje podataka o neprijateljima na području Dalmacije onaj je “Centra II. odsjeka za Dalmaciju”, kako se zvao vodeći obavještajni centar na području Dalmacije. Centar je 9. travnja 1943. svojim podređenim tijelima poslao

⁹² HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/58, Izvještaj IV. sekcije Odsjeka za zaštitu naroda za Istru IV. odsjeku Odjela za zaštitu naroda za Hrvatsku, 21. 3. 1945., potpis: Marica, bez pečata.

⁹³ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/58, Izvještaj IV. sekcije Odsjeka za zaštitu naroda za Istru IV. odsjeku Odjela za zaštitu naroda za Hrvatsku, 20. 4. 1945., potpis: Marica, ima pečat.

⁹⁴ *Isto.*

detaljne upute o dužnostima obavještajne službe. Zahtijevao je da se za svako mjesto vodi kartoteka o svim "istaknutim licima neprijatelja koji rade protiv N. O Pokreta". Trebalo je navesti njihovo ime i prezime, mjesto boravka, ulicu i kućni broj te svaku promjenu. Isto je tako trebalo prikupiti podatke o njihovoj rodbini i prijateljima.⁹⁵ No Centar nije kategorizirao neprijatelje u posebne skupine prema načinu ili ciljevima djelovanja.

Razloge zašto su se prikupljali podaci o neprijateljima i stvarala kartoteka ROC za okrug Zadar u jednom je dopisu nekom od povjerenstava podređenih kotarskih tijela u siječnju 1944. ovako formulirao:

Pred nas se postavlja zadatak: da nijedan zločinac ne ostane nekažnjen da nijedan zločinac ne ostane nepoznat.⁹⁶

Pojam zločinac bio je veoma široko definiran, a krivnja nije ograničena samo na ratno razdoblje, nego je protegnuta i na vrijeme prije rata.

Narodni neprijatelji smatra se onoga za koga je dokazano da je u službi neprijatelja ili njegovih slugu ustaša i četnika; svojim radom, djelovanjem, saučestvom ili pomaganjem, neposredno ili posredno izvršio, ili uzrokovao, pojedinačno ili masovno, ma kakove vrste zločina, veleizdaju naroda i to prije ili u toku NOB.⁹⁷

U jedanaest točaka detaljno se opisuje tko se ima smatrati "narodnim neprijateljem":

a)svaki organizator ili šef, inicijator, rukovodioc, izvršioc, funkcioner, uzročnik ili osnivač: ustaško-četničkog, fašističko-nacional-socijalističkog pokreta, b)svaki vodja ili šef, aktivni član ili pripadnik reakcionarno protunarodne političke stranke ili grupacije, koja je bila u službi neprijatelja protiv N.O.P. c)svaki onaj koji je učestvovao kao izvršioc i organizator, suučesnik ili intelektualni začetnik zločina: ubijanjem, silovanjem, mučenjem, paljenjem, pljačkanjem, terorom, ma koje vrsti ili oblika nad narodom, pojedincima a osobito borcima NOV, njihovim obiteljima i rodoljubima i rodbinom, d)svako onaj koji je vršio špijunažu, denunciranje, propagandu: usmenu, pismenu, putem zborova, govora, štampe, radia u korist neprijatelja. e)svaki onaj koji je služeći

⁹⁵ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/64, Dopis Centra II. odsjeka za Dalmaciju, 9. 4. 1943., bez potpisa i pečata.

⁹⁶ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/89, Dopis ROC-a za Okrug Zadar obavještajnom povjerenstvu za kotar (Zadar?), 1. 1. 1944.

⁹⁷ *Isto.*

okupatoru ili njegovim slugama verbovao ljudstvo ili pojedince za neprijateljske radove i u neprijateljsku vojsku. f)svako onaj koji je služeci okupatoru i njegovim slugama raspirivao nacionalnu i vjersku mržnju i razdor medju narodima Jugoslavije, g) svaki onaj koji je dobrovoljno stupio u dobrovoljačke neprijateljske vojne ili političke jedinice (SS trupe, antikom. bande, radnu službu organ "Todt" i t.d.), h)svako onaj koji je kao vodja ili učesnik vodio oružanu borbu protiv N.O.V. ili političku borbu protiv N.O.B i N.O.V. i)svaki onaj koji je materijalno i moralno pomagao neprijatelja: ustaše, četnike, okupatora, u borbi protiv N.O.B i N.O.V. j)svaki onaj koji je dezertirao iz N.O.V. ili istupio iz N.O.P. pa prešao na stranu neprijatelja, k)svaki onaj koji je na bilo koji način svjesno i dobrovoljno služio neprijatelju u borbi protiv N.O.B i N.O.V.⁹⁸

Prikupljanje podataka o "narodnim neprijateljima" bila je dužnost za "sve vojno-pozadinske vlasti i za ROC-eve". Međutim, osim popisa onih koji su bili "u službi neprijatelja: okupatora, ustaša i četnika", trebalo je voditi i popis svih sumnjivih za koje, "osim što su bili u neprijateljskim redovima", "za sada još nema drugog nikakvog dokaza da su izvršili zločin protiv naroda, N.O.V. i N.O.P.". Podaci za kartoteku trebali su sadržavati ime i prezime osobe, njezinu političku i vojnu pripadnost, ali i fotografiju, "lični opis" te objašnjenje i dokaže o kojem je zločinu riječ.⁹⁹

Prema svemu sudeći, riječ je o nizu naredbi s istim zahtjevima s obzirom na to da je 11. siječnja 1944. Štab VIII. korpusa NOVJ poslao ROC-u za Srednju Dalmaciju naredbu istoga sadržaja koju su potpisali komandant, politički komesar i obavještajni oficir.¹⁰⁰ No 9. siječnja 1944. ROC za Okrug Zadar poslao je ili je namjeravao poslati svojim podređenim kotarskim obavještajnim povjereništvima obrasce za trodnevna i petnaestodnevna "političko-obavještajna" izvješća. U trodnevnom je obrascu izrijekom rečeno da osim o političkom i propagandnom radu okupatora, ustaša i četnika trebaju javljati i o djelatnosti "reakcionarnog vodstva HSS-a", "klerikalaca", "jugonacionalista", "sokolaša", "ljotičevaca", "JNS-ovaca", "JRZ" i drugih "reakcionarnih i građanskih stranaka i političkih struja". Trebalo je javljati i o radu industrijskih postrojenja koja rade za okupatora i o "stanju u narodnim masama", primjerice jesu li sigurni u "našu pobjedu". Isto tako trebalo je javljati o sportskim i drugim neprijateljskim klubovima i "raznim priredbama" na oslobođenom i neoslobođenom području. Kao primjer navode se sportski vjerski, radnički i seljački klubovi. Posebno su bili zanimljivi njihov utjecaj na mase, imena i svi važni podaci o njihovim voditeljima, primjerice stalno boravište i "politički

⁹⁸ *Isto.*

⁹⁹ *Isto.*

¹⁰⁰ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/65, Dopis Štaba VIII korpusa NOVJ ROC-u za Zadar, 11. 1. 1944., potpisi: Poltikomisar: nečitljivo, Obavještajni oficir: Šimić, Komandant potpukovnik V. Četkovića, potpisi i pečat.

opis”.¹⁰¹ U petnaestodnevnom obrascu, osim sličnih podataka iz trodnevnoga obrasca, predvidjeli su i skupljanje podataka o radu “organizacija i ustanova NOP”, a spomenuti su NOO-ovi, AFŽ, USAO Jugoslavije, komande mjesta, straže, “razne komisije i odbori”, bolnice, radionice i zatvori.¹⁰²

U dopisu Opunomoćeništva Ozne za zadarsko područje, koje je 29. listopada 1944. javljalo Ozni za oblast VIII. korpusa NOV Jugoslavije o stanju na zadarskom području i o pljački pripadnika NOV-a u Benkovcu, spominju se i “situacioni planovi”. S obzirom na slične analize u sjevernim krajevima Hrvatske, vjerojatno je riječ o popisima zgrada i ustanova sa zaposlenicima i o njihovom stavu prema partizanskom pokretu. U to su vrijeme planovi za Zemunik i Benkovac bili završeni, a planovi Zadra i Obrovca u izradi.¹⁰³

Navedeni planovi nisu sačuvani, ali je očito da je Opunomoćstvo Ozne za zadarsko područje bilo veoma predano svojim zadacima jer je nakon nekoliko mjeseci, 1. ožujka 1945., izvijestilo Oznu za oblast VIII. udarnog korpusa NOVJ o stanju svoje kartoteke.

Od samog početka stvaranja kartoteke u istu je unešeno 1571 neprijateljski elemenat od kojih 581 ustaša, 350 četnika, 42 fašista i 598 raznih sumnjivih lica. Kroz protekli mjesec uneseno je u kartoteku 180 raznih neprijateljskih elemenata.¹⁰⁴

Ovdje, kao i u većini ostalih područja Hrvatske, nema posebnih objašnjenja o pojedinim skupinama. Zapravo su svedene na uobičajene osnovne skupine poput ustaša i četnika, s tim da bi se u slučaju zadarskoga područja kategorija “fašisti” mogla odnositi na Talijane ili one koji su izravno surađivali s njima.

Ozna za oblast VIII. korpusa NOVJ s potpisom zamjenika šefa I. sekcije izvješćuje 25. srpnja 1944. Opunomoćenika Ozne Komande splitskog područja da naredi svim opunomoćenicima i povjerenicima Ozne u “neoslobodjenim gradovima” da i nakon “eventualnog oslobodjenja” težište rada usmjere “na sredjivanje kartoteke narodnih neprijatelja, špijuna, agenata itd.”¹⁰⁵ Prema dopisu Opunomoćeništva Ozne za cetinjsko područje Komandi cetinjskog područja 27. listopada 1944. jasno je da su tada neke osobe uhvaćene i ispitane prema obrascima iz kartoteka.¹⁰⁶ I Ozna za Dubrovnik napravila je 1944. popis od oko 500 potencijalnih narodnih neprijatelja.¹⁰⁷

¹⁰¹ HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/89, Dopis ROC-a za okrug Zadar, 9. 1. 1944., bez potpisa i pečata.

¹⁰² *Isto*.

¹⁰³ Rupić, Geiger, *Dalmacija*, 169.

¹⁰⁴ *Isto*, 375.

¹⁰⁵ *Isto*, 125.

¹⁰⁶ *Isto*, 165.

¹⁰⁷ Dizdar et al., *Partizanska i komunistička represija*, 59.

Na biokovsko-neretvanskom području izrađivale su se “crne knjige”, zapravo “knjige narodnih neprijatelja”. Bile su izrađene za tri općine kotara Imotski. Iz dostupnih se podataka ne vidi je li u sastavljanju popisa sudjelovala Ozna, nego se spominju Kotarski komitet (KK) KP Hrvatske Imotski, Upravni odjel Okružnog NOO-a i Kotarski NOO Imotski. O čemu je točno riječ nije jasno, ali i prema dopisu Opunomoćstva Ozne biokovsko-neretvanskog područja iz prosinca 1944. Ozni za oblast VIII. korpusa, “bivši R.O.C. nije ostavio nikakove sredjene kartoteke”, a o “pojednim narodnim neprijateljima” pisalo se “u raznim izvještajima”.¹⁰⁸ Uglavnom, KK KP Hrvatske za Imotski javio je 3. svibnja 1944. u izvješću upućenom Okružnom komitetu KP Hrvatske biokovsko-neretvanskom da “crna knjiga” još nije gotova, ali da će u njoj biti “najmanje 2.000 do 2.500 ‘gadova’”.¹⁰⁹ “Crne knjige” trebale su poslužiti i za buduće “rekvizicije”. Još je 17. kolovoza 1944. ocijenjeno da za veći zahvat u imovinske odnose nisu stečeni svi uvjeti koji bi mogli koristiti partizanskom pokretu. Zato se rekvizicija “radi našeg političkog uticaja” neće “sprovoditi u velikom omjeru”.¹¹⁰

Opunomoćstvo Ozne kninskog područja 28. veljače 1945. izvješćuje Oznju za oblast VIII. udarnog korpusa NOVJ o stanju kartoteke na svojem području. Zapravo kartoteku još nisu “ustrojili”, ali “ustrojili” su “knjigu prijava”, u kojoj imaju 622 upisane osobe, te “knjigu sumnjivih”. Podatke iz “knjige prijava” provjeravaju i nakon toga neke uhićuju, a neke upisuju u “knjigu sumnjivih”. Iz te će knjige podatke unijeti u kartoteku, za koju su “već izvršene pripreme”.¹¹¹

Prema izvješću IV. sekcije odsjeka za zaštitu naroda za okrug Šibenik za svibanj 1945., proizlazi da su intenzivno sređivali kartoteku. Spominju se popisi iseljenih osoba “sa našeg okruga kao četnika i ustaša”. Izrađivali su se i popisi sumnjivih osoba, dezertera, onih koji su “prošli kroz zatvor” te popis svećenika i časnih sestara. Uglavnom, u izvješću se spominje da imaju sređenih “712 kartona”, ali se ne kaže na koga se to odnosi. U nastavku se spominju i brojke u vezi s iseljenima. Na jednom se mjestu kaže da je bilo “cirka 1700-1800 lica”, a na drugom, gdje se govori o iseljenim ustašama i četnicima, da su “Centru” dostavili nedovršen popis od 1518 osoba. “Centru” su dostavili podatke i za 48 svećenika i 58 časnih sestara, s napomenom da je preostalo nekoliko svećenika za koje još nemaju podatke.¹¹²

Iz zapisnika savjetovanja opunomoćstava Ozne III. sekcije za oblast VIII. korpusa NOVJ, održanog 1. i 2. ožujka 1945., proizlazi da je do 15. ožujka 1945. bilo potrebno dostaviti različite popise. Spomenuti su elaborati “sum-

¹⁰⁸ Rupić, Geiger, *Dalmacija*, 253.

¹⁰⁹ Tomislav Jonjić, “U vrtlogu političkih promjena (Makarski samostan u doba NDH i komunističke Jugoslavije)”, http://www.tomislavjonjic.ic.hr/makarski_sam.pdf, 30. Pristup ostvaren 12. 3. 2013.

¹¹⁰ Rupić, Geiger, *Dalmacija*, 136.

¹¹¹ *Isto*, 366.

¹¹² HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku, 30/86, Izvještaj IV. sekcije, svibnja 1945., potpis: načelnik Grubić, bez pečata.

njivog intendantskog kadra”, “za sve bivše neprijateljske oficire koji su došli iz neprijateljskih jedinica”, “za sve sumnjivo ljekarsko osoblje” i “za sve sumnjive osobe u prištabskim jedinicama”. Dakako, ti su se popisi odnosili na oblast VIII. korpusa NOVJ-a koja je pokrivala područje Dalmacije.¹¹³

Nakon rata su pojačani naponi da se uredi evidencija neprijatelja. Tako je Udba za Oblast Dalmacije 21. kolovoza 1946. slala svojim podređenim opunomoćstvima okružnicu sa zahtjevom da srede “materijal za registraciju”. Sudeći prema dopisu koji je Opunomoćstvo Udbe za grad Dubrovnik dobilo od Odjeljenja Udbe za Oblast Dalmacija u prosincu 1947., a u kojem se poziva na okružnicu od 21. kolovoza 1946., to se nije odnosilo samo na aktivne ili živuće neprijatelje. Naime, zahtijevali su “spisak lica likvidiranih poslije oslobodjenja, kratkim postupkom ili presudom, sa naznakom kada je presuda izvršena, od koga i zašto”, ali i “spisak rodbine za gore navedena lica uz kratke karakteristike, sa naznakom rodbinske veze sa istima”. Osim toga, zahtijevali su popis osoba koje su bile uhićivane, a trenutačno su na slobodi, kao i onih u zatvorima te popis osoba koje su izgubile pravo glasa.¹¹⁴

I nakon gotovo dvije godine inzistiralo se na tome da se izrade popisi smaknutih osoba s osudama ili bez njih. Tako je s područja Dalmacije dostupno nekoliko izvješća kotarskih opunomoćstava koje su u travnju i svibnju 1948. dostavila IV. odsjeku Odjeljenja Udbe za Dalmaciju u Splitu. Svi sadržavaju popise smaknutih osoba po kratkom postupku ili prema presudi sudova tijekom i nakon rata na njihovim područjima, uglavnom nakon što su partizani zauzeli određeno područje. Riječ je o popisima s područja kotareva i gradova Benkovac, Brač, Dubrovnik, Imotski, Makarska, Sinj, Šibenik i Zadar. Neki popisi sadržavaju gotovo sve bitne biografske podatke o ubijenima, od godine rođenja do datuma presude i razloga zašto su strijeljani, napose za one koje je osudio sud. Gotovo se sa sigurnošću može pretpostaviti da su popisi izrađeni na temelju starijih popisa Ozne i Udbe koji su se sastavljali u vrijeme i neposredno nakon rata. Neki od tih popisa obuhvaćaju i one koji su strijeljani na drugim područjima. Uglavnom, prema tim popisima na području Benkovca ubijeno je 37 osoba, Brača 7, Dubrovnika 107, Imotskoga 67, Makarske 10, Sinja 197, Šibenika 579 i Zadra 104 osobe.¹¹⁵

Prema sačuvanim dokumentima u Srbiji, vidi se da je i tamošnje vodstvo Udbe 1948. zahtijevalo od svojih podređenih tijela da srede popise, a napose se spominju podaci o onima koji su osuđeni ili strijeljani od 1941. do 1948. godine.¹¹⁶ Prema svemu navedenom, može se sa sigurnošću pretpostaviti da su popisi s područja Dalmacije dio nastojanja Udbe da sustavno sredi svoju evidenciju na razini cijele Jugoslavije, pa tako i Hrvatske.

¹¹³ Rupić, Geiger, *Dalmacija*, 390.

¹¹⁴ *Isto*, 800.

¹¹⁵ *Isto*, 802-928.

¹¹⁶ Srđan Cvetković, “Žrtve komunističkog revolucionarnog terora u Srbiji posle 12. septembra 1944. : Istraživanje Državne komisije za tajne grobnice”, *Hereticus* (2011), br. 1-2: 11-36 (31).

Zaključak

Sigurnosno-obavještajni sustav KP Jugoslavije i partizanskoga pokreta, institucionaliziran kroz obavještajne centre, Oznu i Udbu, postupno je izrađivao evidenciju i kategorizirao neprijatelje. Može se reći da je u početku glavni kriterij bila oružana borba, pa su evidentirani uglavnom ratni neprijatelji, tj. pripadnici raznih vojnih postrojbi protiv kojih su se partizani borili. Sigurnosno-obavještajna tijela izgrađivala su mrežu svojih povjerenika koji su javljali o stanju na neoslobođenom području, uglavnom broju neprijateljskih vojnika, njihovu naoružanju i vojnim planovima.

Ubrzo je uveden i "klasni", tj. politički i ideološki kriterij, pa je predmet zanimanja sigurnosno-obavještajnoga sustava postalo i raspoloženje stanovništva prema partizanskom pokretu i njegovim ciljevima, a među neprijatelje su se svrstavali i politički suparnici. Riječ je bila o članovima i pristašama građanskih stranaka te svećenicima, ali i onima koji su raspolagali većom imovinom, napose vlasnicima različitih radnji, trgovina i poduzeća. Njima se vlasništvo namjeravalo oduzeti bez obzira na njihov odnos prema partizanskom pokretu, a u skladu s ciljevima KP Jugoslavije da ukine privatno i uvede državno vlasništvo te plansko gospodarstvo. Kako se približavanjem kraja rata sa sigurnošću računalo na to da je pitanje ratnoga pobjednika riješeno, dakle da sudbina NDH i ustaša na području Hrvatske postaje stvar prošlosti, u kategorizaciji domaćih neprijatelja sve više prostora dobivali su politički protivnici. Izrađivali su se popisi koji su, osim ustaša, križara, četnika, gestapovaca, obuhvaćali i haesesovce, svećenike, zatvorenike i emigrante, ali i osumnjičene zbog suradnje sa zapadnim obavještajnim službama, najviše britanskim *Intelligence Serviceom*, te one koji su bili s njima povezani rodbinskim ili prijateljskim vezama.

Zapravo nisu bili važni samo aktivni protivnici, nego je sve veći naglasak bio na kontroli pristaša određenih antikomunističkih grupacija, stranaka i ideologija te onima koji su nastojali biti neutralni. Dakle, potkraj rata prioritet Ozne više nisu bili oružani protivnici, nego kakva će biti politička situacija nakon što KP Jugoslavije na čelu partizana pobijedi i ukine oporbenu djelatnost te nametne jednostranački sustav, tj. uvede svoju diktaturu. Utemeljenjem Udbe u ožujku 1946. i osnivanjem posebnih odsjeka i referada za razne skupine oružanih, političkih i ideoloških protivnika taj se sigurnosni i kontrolni sustav konačno izgradio. Poslije se samo povremeno dograđivao reorganizacijom pojedinih odsjeka i referada, ali su njegovi temeljni ciljevi postavljeni u vrijeme rata.

Bez obzira na to bili neprijatelji i protivnici aktivni ili pasivni, živi ili mrtvi, djelovali u domovini ili inozemstvu, o svima se vodila evidencija, pa i o onima koji su bili rodbinski ili prijateljski povezani s njima. Nažalost, te tvrdnje mogu se ilustrirati samo fragmentarnim podacima jer cjeloviti popisi za sve vrste komunističkih i jugoslavenskih neprijatelja i protivnika za područje Hrvatske ili za neke njezine niže teritorijalne jedinice poput oblasti i okruga, barem za četrdesete i početak pedesetih godina 20. stoljeća, nisu dostupni. No dostupni

su popisi ili izvješća sigurnosno-obavještajnih službi o broju i vrsti neprijatelja za neka kraća razdoblja i za manja područja, poput kotareva ili gradova, ili barem za neke kategorije neprijatelja, poput osuđenih na smrt odlukama sudova ili bez njih, aktivnih narodnih neprijatelja, bivših zatvorenika, sumnjivih i iseljenih. Oni dokazuju da nije bilo kategorije neprijatelja o kojima se nije vodila evidencija. Isti se zaključak odnosi i na kontrolu svih ostalih građana, jer se vodila evidencija zaposlenih u državnim institucijama i masovnim organizacijama, poput organizacija koje su okupljale žene i mlade, ali i kritički nastrojenim pojedincima.

Ukratko, komunistička vlast i njezine sigurnosno-obavještajne službe željele su imati potpuni uvid u neprijateljsku djelatnost, politička opredjeljenja i moguće nezadovoljstvo svojih državljana da bi svaku oporbenu djelatnost mogle već u korijenu spriječiti.¹¹⁷

Arhivski izvori

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond 1491 – Ozna za Hrvatsku (HR-HDA-1491 – Ozna za Hrvatsku).

Hrvatska – Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata – Dokumenti Udbe Hrvatske (nesređeno) (HR-HMDCDR – Dokumenti Udbe Hrvatske /nesređeno/).

Slovenija – Arhiv Republike Slovenije – fond 1931 – Republiški sekretarijat za notranje zadeve Socijalistične Republike Slovenije (SI-AS-1931-RSNZSRS).

Ministarstvo obrane Srbije, Beograd, Vojni arhiv, fond: Vojnobezbednosna agencija, građa Odeljenja za zaštitu naroda.

Objavljeni izvori i literatura

Abazović, Mirsad D. *Kadrovski rat za BiH (1945-1991)*. Sarajevo: Savez logoraša, CID – Centar za istraživanje i dokumentaciju, 1999.

Akrap, Gordan. *Specijalni rat. Sve o spregama politike i tajnih službi u 20. stoljeću u cilju oblikovanja javnog mišljenja*. Zagreb: Večernji list, s. a. [2012].

Bartolović, Željko. *Probušena mantija*. Osijek: Vlast. naklada, 2004. Prema: Vuković, Tomislav. "Vjerske zajednice pod povećalom jugoslavenske tajne

¹¹⁷ Iako je upitne vjerodostojnosti, navest ću podatak iz literature prema kojem je Udba nedugo nakon rata razvila sustav kontrole stanovništva do te mjere da su svi odrasli građani imali dosjee ili tzv. karakteristiku. Vidi: Robert F. Byrnes, ur., *Yugoslavia, East-Central Europe Under the Communists* (New York; London: Mid-European Studies Center of the Free Europe Committee, Inc.; Atlantis Books, s. a.), 163. Prema podacima iz slovenske historiografije, Udba za Sloveniju već je 1946. imala "jednog agenta" na 282 stanovnika Slovenije. Vidi: SI-AS-1931-RSNZSRS, A-10-1, prema: Jerca Vodušek Starič, "Revolucija in država", u: *Osamosvojitvev 1991: država in demokracija na Slovenskem v zgodovinskih razsežnostih*, ur. Mitja Ferenc, Jurij Hadalin i Blaž Babič (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 2011), 141-151 (147).

službe (2)”. *Glas Koncila* (Zagreb), 25. 6. 2006. - <https://www.glas-koncila.hr/vjerske-zajednice-pod-povecalom-jugoslavenske-tajne-slube>. Pristup ostvaren 1. 6. 2006.

Boljkovac, Josip. “*Istina mora izaći van...*”. *Sjećanja i zapisi prvog ministra unutarnjih poslova neovisne Hrvatske*. Priredio Željko Krušelj. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2009.

Brezović Prebeg, Nikola. “Teritorijalna obavještajna služba i Odjeljenje zaštite naroda (OZN) Zagrebačke oblasti u NOR-u od jeseni 1943. do proljeća 1945. godine s osvrtom na grad Zagreb (fragment)”. U: *Sjeverozapadna Hrvatska u NOB-u i socijalističkoj revoluciji*. Zbornik, 795-823. Varaždin; Zagreb: Zajednica općina Memorijalnog područja Kalnik; Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1976.

Byrnes, Robert F., ur. *Yugoslavia, East-Central Europe Under the Communists*. New York; London: Mid-European Studies Center of the Free Europe Committee, Inc.; Atlantis Books, s. a.

Cvetković, Srđan. *Između srpa i čekića 2. Politička represija u Srbiji 1953-1985*. Beograd: Službeni glasnik; Institut za savremenu istoriju, 2011.

Cvetković, Srđan. “Metode i oblici rada službi državne bezbednosti u socijalističkoj Jugoslaviji”. *Istorija 20. veka* 27 (2009), br. 2: 131-144.

Cvetković, Srđan. “Žrtve komunističkog revolucionarnog terora u Srbiji posle 12. septembra 1944. : Istraživanje Državne komisije za tajne grobnice”. *Hereticus* (2011), br. 1-2: 11-36.

Dimitrijević, Bojan. “Uloga Armije i službe bezbednosti u obračunu sa političkim protivnicima Titovog režima 1944-1954”. *Srpska reč* (Beograd) - <http://www.srpska-rec.co.yu/arhiva>. Pristup ostvaren 15. 4. 2016.

Dizdar, Zdravko; Geiger, Vladimir; Pojić, Milan; Rupić, Mate, prir. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2005.

Dornik Šubelj, Ljuba. *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999.

Dornik Šubelj, Ljuba. *Ozna in prevzem oblasti 1944-1946*. Ljubljana: Modrijan; Arhiv Republike Slovenije, 2013.

Dželebdić, Milovan. *Obaveštajna služba u narodnooslobodilačkom ratu 1941-1945*. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1987.

Durić Mišina, Veljko. “Delatnost jugoslovenske obaveštajne, kontraobaveštajne i diplomatske službe 1945-1946”. *Istorija 20. veka* (2004), br. 1: 49-64.

Geiger, Vladimir, prir. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem, Baranja*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2006.

Geiger, Vladimir; RupiĆ, Mate; Kevo, Mario; Kraljević, Egon; Despot, Zvonimir, prir. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti. Zagreb i središnja Hrvatska*. Slavonski Brod; Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Hrvatski institut za povijest, 2008.

Hahorna, Ksenija. “Bili so preveć zmedeni časi, Zdenko Zavadlav, bivši Oznovec o povojnih žrtvah v bistriškem bunkerju”, *Mladina*, (Ljubljana), <http://www.mladina.si/93761/bili-so-prevec-zmedeni-casi/>. Pristup ostvaren 1. 5. 2016.

Jareb, Jere. “Povijesna građa o odmetnicima, protukomunistima poslije Drugog svjetskog rata”. U: *Hereditas rerum Croaticarum ad honorem Mirko Valentić*, priredili Aleksander Buczynski, Milan Kruhek i Stjepan Matković. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003., 332-341.

Jonjić, Tomislav. “U vrtlogu političkih promjena (Makarski samostan u doba NDH i komunističke Jugoslavije)”. http://www.tomislavjonjic.ic.hr/makarski_sam.pdf. Pristup ostvaren 12. 3. 2012.

Jurčević, Josip. *Bleiburg. Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*. Zagreb: (Zagreb: Dokumentacijsko informacijsko središte – DIS, 2005), 2005.

Klinger, William. *Teror narodu. Povijest Ozne, Titove političke policije*. Zagreb: Većernji list, 2014.

Lopušina, Marko. *Ubij bližnjeg svog. 1. Jugoslovenska tajna policija 1945-1997*. (Beograd: Marso, 2014.).

Lučić, Ivica. “Sigurnosna politika Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine 1945. – 1990.” Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2005.

Nikolić, Kosta. *Mač revolucije. OZNA u Jugoslaviji 1944-1946*. Beograd: Službeni glasnik; Srpski kod, 2013.

Nikolić, Kosta; Dimitrijević, Bojan. “Zarobljavanje i streljanje generala Dragoljuba Mihailovića 1946. godine : Nova saznanja o arhivskoj građi”. *Istorija 20. veka* 27 (2009), br. 2: 9-20.

Odić, Slavko; Komarica, Slavko. *Partizanska obavještajna služba 1941-1942. Što se stvarno događalo*, knjiga 1. Zagreb: Centar za informacije i publicitet, 1988.

Organizacija obaveštajne službe i službe bezbednosti u Narodnooslobodilačkom ratu od 1941 do 1942 godine. Materijal o obaveštajnom i bezbednosnom radu u NOR-u.

Pučnik, Jože, ur. *Iz arhivov slovenske politične policije*. S. l., s. a. [Ljubljana, 1996].

Radelić, Zdenko. “Izvešća Ozninog/Udbinog doušnika Ivančevića o stanju u HSS-u (1945. – 1952.)”. *Časopis za suvremenu povijest* 40 (2008), br. 2: 343-372.

Rupić, Mate; Geiger, Vladimir, prir. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti. Dalmacija*. Slavonski Brod; Za-

greb: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Hrvatski institut za povijest, 2011.

Vodušek Starič, Jerca. "Revolucija in država". U: *Osamosvojitvev 1991: država in demokracija na Slovenskem v zgodovinskih razsežnostih*, uredili Mitja Ferenc, Jurij Hadalin i Blaž Babič, 141-151. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 2011.

Vukušić, Bože. *Tajni rat Udbe protiv hrvatskoga iseljništva*. Zagreb: Klub hrvatskih povratnika iz iseljništva, 2001.

Zbornik dokumenata i podataka o narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom V, knjiga 2: *Borbe u Hrvatskoj 1941. godine*. Beograd: Vojnoistorijski institut Jugoslavenske narodne armije, 1952.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom II, knjiga 6: *Dokumenta Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije 1942*. Beograd: Vojnoistorijski institut Jugoslavenske narodne armije, 1957.

SUMMARY

OZNA/UDBA: RECORDS OF ENEMIES AND THEIR CATEGORISATION
(1940s AND 1950s)

The security and intelligence system of the Communist Party of Yugoslavia (*Komunistička partija Jugoslavije* – KPJ) and the Partisan movement was institutionalised through intelligence centres (*obavještajni centri* – OC, late 1942), the Department for People’s Protection (*Odjeljenje za zaštitu naroda* – OZNA, May 1944), and the State Security Administration (*Uprava državne bezbjednosti* – UDBA, March 1946) and gradually created a system of recording and categorising enemies. The author uses key documents regarding the establishment of the security and intelligence system, instructions given by its leadership, and reports of security and intelligence bodies from Croatia in order to reconstruct the way in which records of armed enemies and political opponents were made and according to which criteria such people were categorised. At the beginning of the war, this matter wasn’t given much consideration, but with the gradual strengthening of the Partisan units i.e. the People’s Liberation Army and Partisan Detachments of Yugoslavia (*Narodno-oslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije* – NOV i POJ), later the Yugoslav Army (*Jugoslavenska armija* – JA) and their establishment of control over larger areas, and even more so at the end of the war and in its immediate aftermath as well as after the establishment of Democratic Federative Yugoslavia (*Demokratska Federativna Jugoslavija* – DFJ) and later the Federative People’s Republic of Yugoslavia (*Federativna Narodna Republika Jugoslavija* – FNRJ), the need for making such records became a pressing matter. Therefore, during the early phase of building this security and intelligence system, its main focus was on recording and categorising wartime enemies. Security and intelligence operatives reported on the state of affairs in the occupied territories, the number of enemy soldiers and their armament, and enemy military plans. However, the category of “class” i.e. political and ideological enemy was soon introduced, according to which the population’s stance towards the Partisan movement became a subject of interest. Therefore, political opponents such as members and supporters of “bourgeois” political parties, the clergy, and people who possessed a certain amount of property, especially owners of various types of shops, stores, and enterprises were all considered potential enemies. Records were kept on Ustashas, Crusaders, Chetniks, Gestapo agents, members of the Croatian Peasant Party, priests, convicts, émigrés, informants working for Western intelligence services (particularly the British Intelligence Service), and also those who had familial ties to such people or were considered to be their friends. In addition to active enemies and political opponents, they also monitored all other citizens. Therefore, as the end of the war was approaching, the KPJ and OZNA strove to secure their dictatorship and a one-party system in which there would be no room for opposition activity. With the establishment of the UDBA and the forming of separate departments

and offices for various groups of armed, political, and ideological opponents, the security system was finally complete. Whether they were active or passive, living or dead, acting in the country or abroad, records were kept on all enemies and political opponents as well as their family members and friends. Unfortunately, these claims can be substantiated only with fragmentary data since full lists for Croatia or some of its larger or smaller territorial units such as districts (*okrugs*) or provinces (*oblasts*) are unavailable, at least for the 1940s and early 1950s. However, lists and reports of security and intelligence services regarding the number and types of enemies are available for certain smaller areas, such as districts or cities, or at least for some categories of enemies, such as those sentenced to death by the courts or without trial, active *enemies of the people*, former convicts, suspicious persons, and émigrés. They prove that records were kept on almost all types of enemies. The same conclusion applies to the monitoring of all other citizens, since all those working in state institutions and mass organisations – such as women's and youth organisations – were monitored, as were critically-minded individuals. The main goal of the communist authorities and their security and intelligence services was to have a complete insight into enemy activities, rival political forces, and possible discontent among their own citizens so as to nip any opposing political activity in the bud.

Key words: Croatia, Democratic Federative Yugoslavia (DFJ), Federative People's Republic of Yugoslavia (FNRJ), Department for People's Protection (OZNA), State Security Administration (UDBA), Communist Party of Yugoslavia (KPJ)